

FORVM IVLII, ET HISTRIA

»Forum Iulii et Histria« iz Ptolemejeva Atlasa

Mihovil Andrijašević

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu,
 Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb
 (vanjski suradnik)

Izvorni znanstveni rad

Prilozi za proučavanje razvitka riječke luke do 1800. godine

I. dio: Analiza geografskih prikaza, planova i nacrtu luke

Prikaz razvitka riječke luke započinje Ptolemejevim Atlasom a nastavlja se obradom nađenih planova i slika od toga doba naovamo, završno s velikim planom grada i luke iz 1766. godine.

Obrada dokumenata pokazuje kako je teкао razvitak grada i luke kao dviju nerazdvojnih cjelina. Prikupljena dokumentacija nije niti može biti potpuna, ali ipak pruža zadovoljavajuću sliku o razvitku grada, od samog početka nove ere pa do kraja 18. stoljeća, kada započinje moderno razdoblje urbanizma grada Rijeke s osnivanjem velike pomorske luke pred gradom.

Prikaz pokazuje povijest najvažnije luke na istočnoj obali Jadrana, koja je služila kao glavni izlaz u svijet vrlo širokom zaleđu i kao značajno poslovno središte, od posebnog interesa za čitavu sjevernu i srednju Hrvatsku. Stoga se i u hrvatskoj historiografiji Rijeku (grad i luka) nametnula kao jedan od najtežih problema.

Među predstavljenim dokumentima ističu se dva izvanredno velika i značajna plana izgradnje umjetne luke pred gradom i jedan veliki plan izgradnje unutrašnje luke, koji nažalost nisu ostvareni. Međutim, urbanistički plan samoga grada iz 1766. godine ipak je proveden i u osnovi je oblikovao moderni grad kakav i danas postoji.

1. »Forum Iulii et Histria«

Prvi geografski prikaz Rijeke kao naselja, a time i luke, nalazi se u Ptolemejevu Atlasu. Na mjestu gdje bi imalo biti naselje nalazi se pleme Japoda, označeno »Iapudes«, a s druge strane rijeke, gdje bi imao biti Trsat, odnosno Tarsatica, nalazi se krug koji označava vrh brda. Karta je reproducirana u »Riječkom zborniku« na str. 204.

2. »Tabula Peutingeriana«

Drugi općenito poznat prikaz Rijeke nalazi se u Tabuli Peutingeriani. Tabula pokazuje putove uzduž smjera zapad-istok, označava mjesta po njihovu značaju i daje oznake udaljenosti među mjestima. Na području Kvarnera, koji je kao zaljev shematski naznačen, nalazi se i Tarsatica, ali daleko od mjesta gdje bismo je očekivali, pomaknuta istočnije. No udaljenosti su dobro označene. Tarsatica je označena znakom dviju kuća, podjednako kao Pula, Ljubljana, Senj, Beč, Celje, a to su tada bila velika mjesta. Nedostaje oznaka rijeke Rječine, a time i sigurnost o mjestu gdje je bilo to naselje, istočno ili zapadno od rijeke. S obzirom na cestu koja tu prolazi, grad je vjerojatno bio na zapadu, na mjestu sadašnje Rijeke. Ipak, karta ne pokazuje pomorski značaj mjesta i luke.

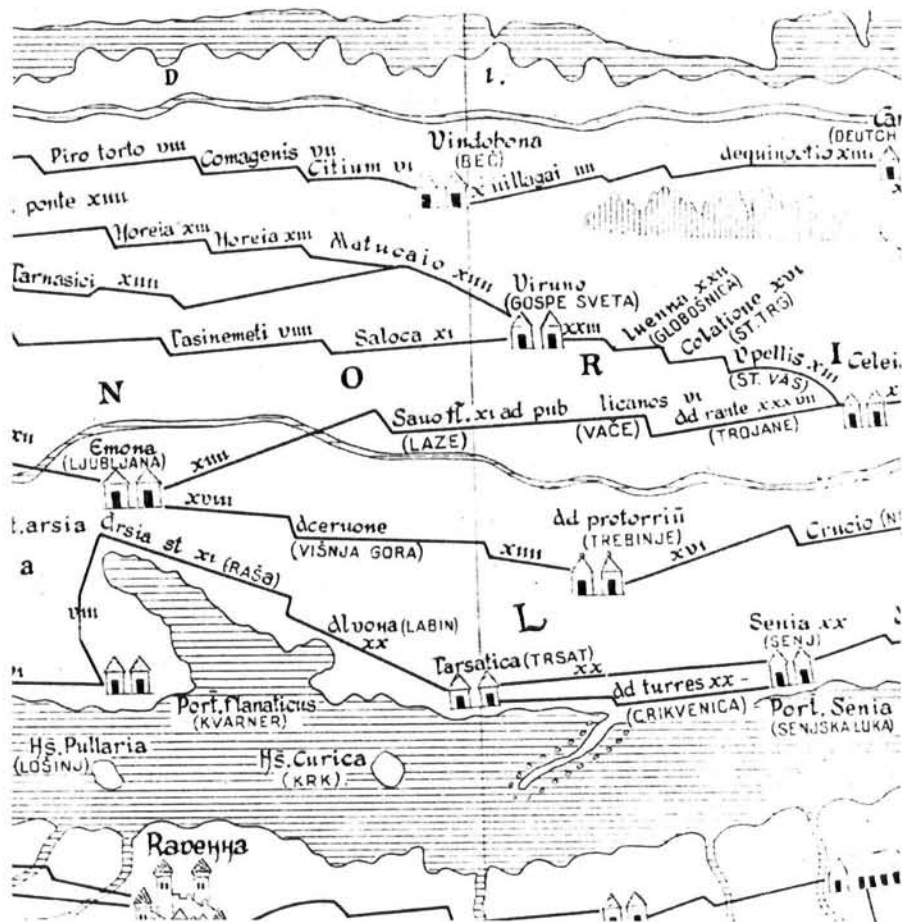
3. »La citta murata«

Slika iz 1400. godine, reproducirana u »Riječkom zborniku« na str. 207. Nema podataka gdje je original.

Slika prikazuje grad opasan zidinama. S morske strane vidi se jak i dugačak zid, dosta visok, pomalo krivudav, građen od dobro priklesanog kamena. Zid je nazubljen uskim i visokim strijelnicama. Desni kraj zidina se ne vidi. Na trećini slike, zdesna, nalazi se otvor u zidu — gradska vrata, a zid nad njima prelazi u kulu, četverostranu, koja završava četverostrešnim krovom, a neposredno ispod strehe nalaze se prema moru dva velika prozorska otvora. Ispred zida nalazi se manji opkop. Preko njega je prebačen pokretni

Sažetak

Ovaj se prikaz prostornog razvitka riječke luke, od početka nove ere do kraja 18. stoljeća, temelji na analitičkoj obradi nađenih planova i slika. Prikaz započinje najstarijom dosad poznatom kartom »Forum Iulii et Histria« iz Ptolemejeva Atlasa i obuhvaća ukupno 18 slika, planova i nacrtu. Obrada dokumenata uključuje dataciju i ubikaciju originala, nakon čega slijedi detaljan opis građevnih i ostalih elemenata bitnih za utvrđivanje stanja grada i luke uključujući putove, vodotokove, brodogradilište, pomorstvo, tumačenje napisa i dr. Kronološki slijed dokumenata i njihova pomna analiza pokazuju kako je teкао razvitak grada i luke kao dviju nerazdvojnih cjelina. Provedbom urbanističkog plana iz 1766. godine, s kojim ovaj prikaz i završava, u osnovi je oblikovan današnji moderni grad Rijeku.

Dio Tabule Peutingeriane s prikazom Trsata

most vrata grada. Od vrata ravno prema moru nalazi se uzani žal, desno vidimo sve manji dio a lijevo cijelu površinu. Ravno pred vratima grada na žal su nasukana četiri manja čamca. Vide im se pramci, a malo udesno nalazi se pristao uz žal neki oveći brod, s jednim jarbolom. Obala — žal, niska je površina, očito sipki pijesak iz nanosa Rječine. Sasvim na lijevoj strani nalazi se bastion na uglu zidina grada. On je nazubljen kao i južni, a ojačan je kulom na trećini udaljenosti od bastiona, te drugom na uglu zapadnog i sjevernog zida. Sjeverni zid je pokriven jednim dijelom velikim zgradama zamka — tvrđave. Na desnom kraju se vidi zvonik katedrale.

Slika u cjelini prikazuje srednjovjekovni grad uz more, prilično sumorno, a samo unutar otvora gradskih vrata vide se dva ljudska lika. S obzirom na prikaz brodova — čamca, koji su na vesla, i jedrenjaka, ukupno pet brodova — možemo zaključiti da se grad tada dobrim dijelom oslanjao na pomorstvo, i ribarstvo, bar za dio sredstava za život pučanstva.

Luke kao takve nema, a kako nije prikazana istočna strana grada, odnosno rijeka Rječina, ne zna se da li je tamo postojala luka. No to je potrebno pretpostaviti s obzirom na povijesne događaje i na razvijeno pomorstvo koje je postojalo krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

Pred gradom nema nikakvog znaka *brodogradnje*, pa se mora pretpostaviti da su se brodogradilišta nalazila s druge

strane grada, istočno, u zaljevu, odnosno vodotoku Rječine, na obali uz grad.

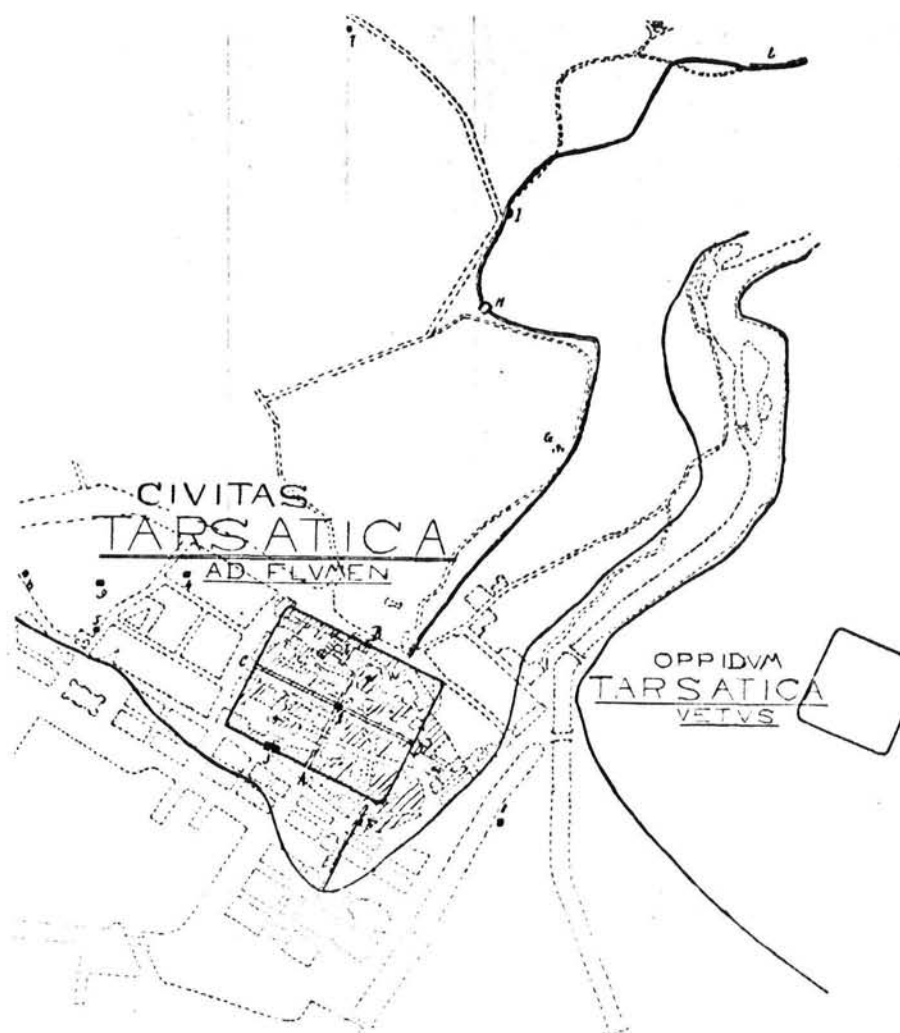
4. »Topografia della Tarsatica Romana«. Tavola XXVII. iz Depolijeve knjige

Plan prikazuje pretpostavljeno stanje grada i okoline u doba Rimljana. Ucrtano stanje grada i luke s početka stoljeća bolje pokazuje odnose prema »starom gradu«. Ucrtano stanje obala za rimsko razdoblje ilustrira kako je vodotok Rječine bio širok, ali ipak znatno užu od predantičkih obala. Ucrtani stari grad podloga je za sasvim shematski crtež »castruma«, za koji nije nikako dokazano da je tu postojao, te »limes«, koji na nerealan način prestaje kod »castruma« te se opet nastavlja i ulazi u more. Područje na istok od istočnog ugla »castruma« ima naziv »Luke«, i to je dokaz da je luka bila upravo tu, na zapadnoj strani toka Rječine. Bez toga grad ne bi imao nikakve luke. »Limes« je svakako neprekinut išao do mora i nije bio tako dugačak u moru, najviše je iznosio jednu polovinu zida »castruma«. Osim toga, »limes« kad se spustio s brijega nije bio daleko od vode zaljeva, odnosno riječnog toka.

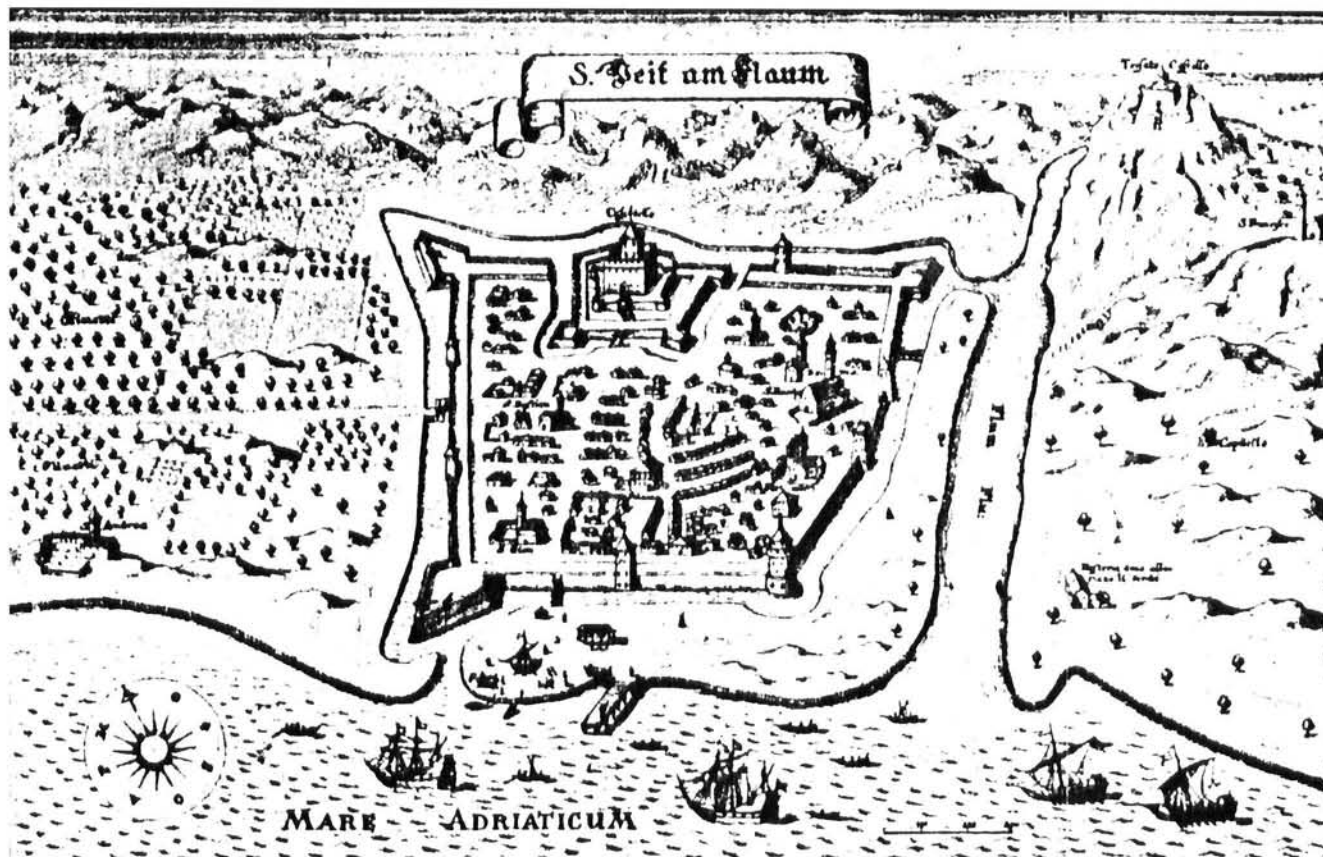
Prikaz pokazuje da je »grad« Tarsatice nešto sasvim drugo od »tvrđave« (oppidum) Tarsatice. A to je samo potvrda o postojanju dvaju naseljenih mjesta blizu ušća Rječine.

»La citta murata«, prikaz Rijeke s utvrdama

Topografija rimske Tarsatice

»S. Veit am Flaum«, prikaz Rijeke s utvrdama, oko 1550. godine

5. Slika »S. Veit am Flaum« iz 1550. godine

Slika je reproducirana u »Riječkom zborniku« na strani 191, bez oznake izvora, te u »Enciklopediji Jugoslavije« na str. 76 uz članak »Rijeka«, bez oznake izvora. U Riječkom zborniku slika je datirana 1550. godinom, a u »Enciklopediji Jugoslavije« s 1650. Original je na nepoznatom mjestu.

Grad je prikazan iz ptičje perspektive. Naselje se sastoji od malih kućica, koje su dijelom u redovima, dijelom raštrkane, a opasano je jakim zidinama s bastionima, kao da je slika iz 17. stoljeća. Oko zidina teče voda kroz dosta široke opkope, a oba se kraka sastaju kod bastiona na zapadnom uglu i utječu u more kao jedan. Bastioni su tipa »vauban« i nalaze se na istočnom, sjevernom i zapadnom uglu grada: četverokutne kule su nad gradskim vratima i dvije na istočnom zidu, dok je na uglu istočnog i južnog zida okrugla kula. Most preko opkopa pred gradom nije pred kulom, koja i nema vrata, nego na polovini puta između nje i bastiona. Sjeverni zid je prekinut na mjestu kaštela. Kaštel je zasebna i jaka utvrda, odvojena kao otok, sa svojim manjim bastionima i širokim opkopom.

Putova sa sjeverne strane nema. Put vodi od zapadnih vrata, koja su na polovini dužine zida, i to ravno na zapad. Pokretni most je kod tih vrata.

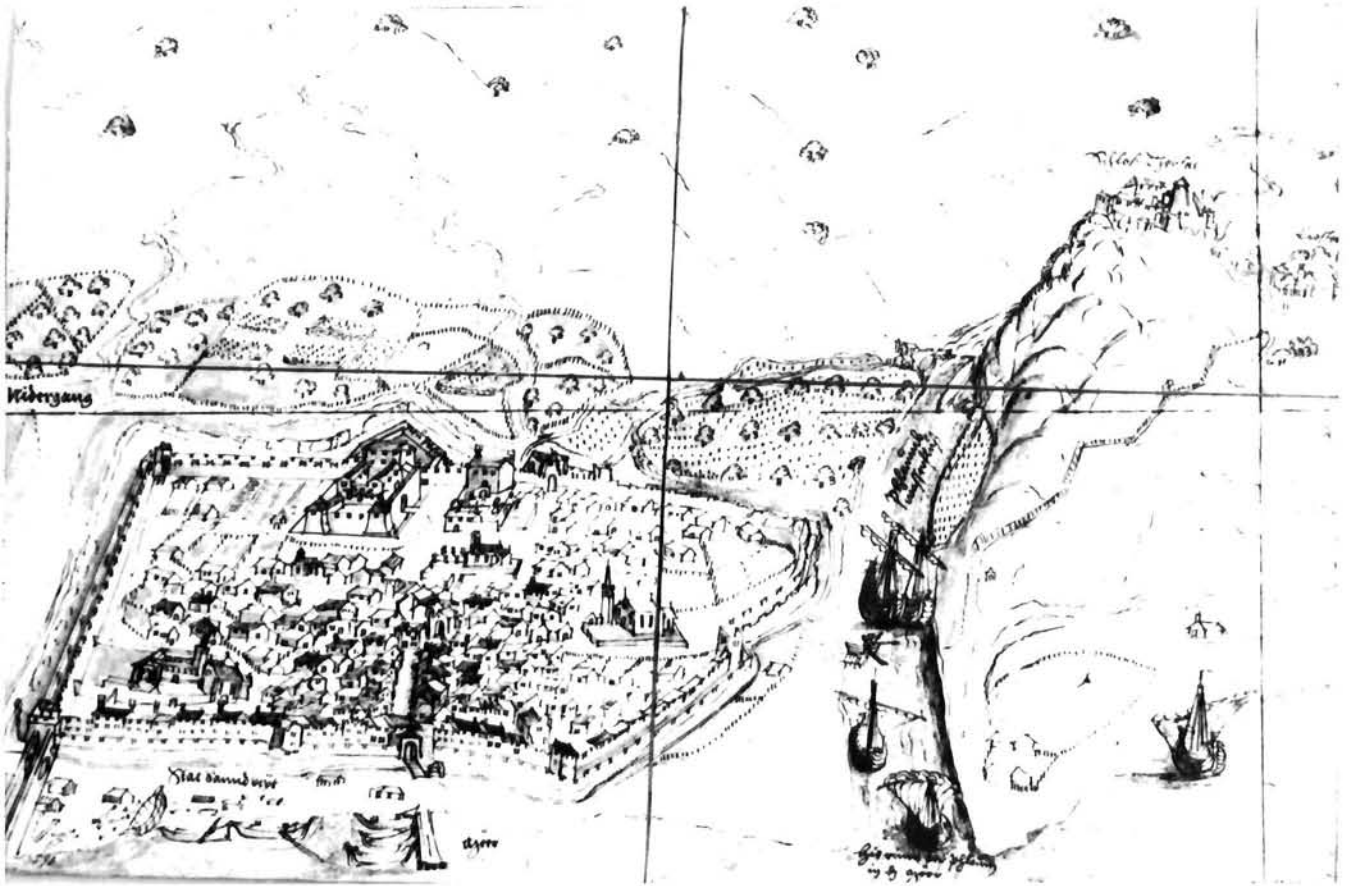
Vodotok Rječine je prikazan od pojave rijeke iza zavoja kod Trsata, ispod grada na vrhu brijega, te se onda odvaja krakom za oplakivanje zidova grada a proširenim koritom

teče ravno naprijed u more. Na tom dijelu piše: »Flum Flu:«, što bi bilo skraćeno »Flumen fluvius«.

Ušće rijeke dosta je široko, zapadna se strana zaobljeno svija pred gradom, a s istočne strane se nalazi mali prud kao znak početka nasipavanja pred Trsatom, izvan linije koja je ucertana u skici I i u Depolijevu planu. S obzirom na stvarno stanje mjesta jasno je da opkopi nisu mogli voditi vodu sa sjeverne i zapadne strane grada, te da nije bilo opkopa oko kaštela. Barokni slikar je sve idealizirao.

Luka. Stvoreni otok ispred grada, koji se proteže od istočnog ugla pa preko južnog ugla, gdje svija na zapad, do spojenih korita kod bastiona, nastao je nasipanjem pijeska iz rijeke, a prikazan je s vrlo malo vegetacije, i to uz korito rijeke, iz čega se dobro vidi upotreba toga tla.

Ispred grada, na zapadnoj strani otoka, nalazi se brodograđilište. Prema njemu je postavljen most preko opkopa. A na obali prema moru nalazi se gat, pristan, od drvenih greda i mosnica, kojima je popločan. Na gatu je jedna ljudska prikaza. Smjer gata je okomit na gradski zid, i to ravno na sredinu između kule u sredini i okrugle kule na južnom uglu. Na pola puta između mosta i gata nalazi se loža, na gredama, dobro natkrivena. Gat je postavljen na šest parova greda, mosnice su položene uzduž i obuhvaćene rubom, omanjim gredama. To je dokaz da je solidno izveden i da je mogao izdržati i dosta jako more. Iz omjera prema spodobu čovjeka moglo bi se zaključiti da je dugačak oko 10 metara a širok oko 2 metra, uži pri vrhu.

Rijeka, slika grada i okolice iz 1580. godine

Iz tog se prikaza ne može zaključiti ništa o velikoj luci i prometu, jer luka u Rječini uopće nije prikazana!

Brodogradnja je bila zamašna. To se vidi iz gradnje jednog velikog broda nasred polukružnog polja prema bastionu, te tri manja broda — jednoga kod izlaza vodotoka, drugoga malo istočnije i trećega kod korijena gata. Oko njih ima veći broj ljudskih spodoba.

Pomorstvo. Pred gradom je prikazano više brodova. Dvije veće galije plove na zapad, dvije nešto manje, veslarke, doplovljavaju s istoka, a sedam manjih brodova, veslarki, plovi pred gradom, sve s istoka na zapad. More je malo valovito. Dva manja čamca pristala su uz obalu kod brodogradilišta.

Ako nije bilo luke, zašto tu plovi toliko puno brodova? Manji čamci su vjerojatno prijenosnici tereta s brodova na obalu, pa se može smatrati da je luka bila tu, pred gradom.

S obzirom na jaku brodogradnju i velik broj brodova pred gradom može se zaključiti da je tu bio dosta velik lučni promet, tj. promet tereta.

Napisi. Oznake na karti su tekstualne, i to: naslov »S. Veit am Flaum«, »Olivetti« za maslinike zapadno od grada, »Tersato castelo« za kaštel Trsata, »S. Andrea« za samostan i crkvu zapadno od grada, »S. Francisco« za crkvu na Trsatu, izvan kaštela, »Capitello« za crkvicu na podnožju brijega Trsata prema moru, »Hosteria doue allogiano gli scochi« za krčmu na trsatskoj strani gdje odsjedaju uskoci, »Flum

Flu:« za ime rijeke, »Castello« za kaštel u gradu, »Dome« za katedralu, »S. Roccho« za Sv. Rok, »S. Bastian« za Sv. Bastijan, »S. Gier« za Sv. Jeronim, »palazzo« za gradsku palaču, te »Mo:nasteri« za crkvu i samostan na pola puta između katedrale i kružne kule. Na moru ispred grada velikim slovima piše MARE ADRIATICUM.

Orijentacijska oznaka nalazi se na području mora, u donjem lijevom uglu slike. To je ruža vjetrova u kružnom polju. Sama se ruža sastoji od 16 krakova, od kojih je jedan proizveden, i to za oznaku sjevera, i završava kao bogati šiljak strelice. Sjeveroistok je označen »G«, istok »+«, jug »O«, jugozapad »A«, zapad »P«, sjeverozapad »M«, i to tako da su im podnožja stavljeni prema središtu kruga.

Mjerna oznaka, štap, nalazi se ucrtana na moru, pred ušćem Rječine. Položena je vodoravno, razdijeljena u tri jednaka dijela, a nad oznakama razdjela nalaze se brojne vrijednosti, i to: »100« nad prvom trećinom, »200« nad crtom druge trećine, a »300« na kraju štapa. Poblize oznake koje su to mjere nema, ali se može zaključiti, usporedbom s južnim zidom grada, da su to stope. Ako bi se to primijenilo na gat, tada bi on bio dugačak oko 150 stopa a širok oko 50, što nije vjerojatno, te se može držati da je to mjera za zidove grada.

6. Slika grada i okolice Rijeke iz 1580. godine

Slika je objavljena u »Riječkom zborniku« na str. 193. Original se nalazi u Kriegsarchivu u Beču. Slika prikazuje

istočni predjel s Martinšćicom, a na zapadnom kraju prestaje odmah iza bastiona.

Grad Rijeka opasan je dvostrukim zidinama s izrađenim strijelnicama. U stvari, to je jaki bedem na kojem su dva zida sa strijelnicama, a među njima ophodna staza. Izvan zidina su opkopi ispunjeni vodom koja dotječe iz rukavca Rječine. On teče uz zapadnu stranu doline te obilazi dio zida do istočnog ugla a onda pored zida ide dalje na jug pa na zapad, do zapadnog ugla, te prolazi ispod bastiona i spaja se s opkopom koji dolazi pored zapadnog zida grada. Bastion je u stvari odvojak zida jake pravokutne kule na uglu grada, te vodi do mora kao bedem s dvostrukim zidom na gornjem dijelu, a na tim zidovima nema strijelnica.

U gradu je kaštel, velika utvrda sa svojim zidovima, ugaonim kulama i opkopom. Dijelom je šiljasto istaknut izvan ravnine sjevernog zida grada. U gradu je slikovito prikazano mnogo malih kuća, prizemnica, te nekoliko velikih crkava. Ima i slobodnih prostora, vrtova. Ravna ulica vodi na gradska vrata prema moru, a ona su u pravokutnoj kuli, koja je udaljena od južne ugaone kule za jednu četvrtinu cijele dužine zida do bastiona. Pred vratima je most preko opkopa a ravno naprijed je drveni gat na obali.

Istočno, na brijegu, nalazi se *trsatski kaštel* i pred njim mjesto koje nije utvrđeno. Od rijeke do mjesta vode stube.

Putovi vode od grada na sjever, jedan od crkve kod kaštela, drugi od sjevernog ugla grada, a odatle vodi i put na zapad. Nešto uži put vodi od crkve uz podnožje brijega do izvora na kraju doline, gdje ima kuća i jedna crkva s tornjem. Putovi vode i s Trsata na sjever i na istok te do mora.

Prikazan je *zaljev Martinšćice* kao dobro sklonište za brodove, u kojem su tri galije. Pored brodova je nečitljiv tekst.

Vodotok Rječine. Vodotok je prikazan, kao i grad, iz ptičje perspektive. Naglo se pojavljuje iza trsatske klisure i teče dosta širokim koritom kroz blaži zavoj u more. Na početku prikazanog vodotoka odvaja se jedan rukavac na zapadnu stranu, i uz njega su dvije kuće i crkvice. Rukavac obilazi u velikom luku polja obrasla vegetacijom, vinograde s maslinama ili smokvama, te se na prilazu gradu svija i dopire do gradskih zidina, pa uz njih teče opkopom do mora.

U opkopu uz zapadni zid, od polovine naniže uzduž zida, teče manji vodotok. To je potok.

Luka se nalazi u koritu Rječine, od istočnog ugla grada pa do mora. U tom dijelu ucrtana su četiri velika broda, galije. Dva su broda na istočnoj obali, malo poviše trsatskih stuba, i to privezana jedan pored drugog. Niže od njih jedan je privezan za zapadnu obalu, a jedan se nalazi u ušću, tek uplovljava i još nije skupio jedra.

Zemljište oko grada je ravno i čisto. Nema tragova poslovanja uz obalu Rječine. Zemljište na istočnoj strani je dosta prostrano prokutasto polje. Na njemu je sredina ograđena a sa strane prema donjem kutu tog polja su dvije kuće, povezane ogradama, tako da imaju zajedničko dvorište. Nešto istočnije nalazi se jedna crkva, tamo gdje je ranije bila obala i vodio put. S istočne strane tog polja, Brajde, nastalog nanosima Rječine, nalazi se jedna galija, koja još nije skupila jedra iako je već uz samu obalu.

Luka pred gradom zapravo je malo pristanište. Nasuprot kuli s gradskim vratima na obali mora nalazi se manji drveni gat, postavljen okomito prema obali. Gat je poplo-

čan daskama, mosnicama i to uzduž gata. Na glavi gata nalaze se uporedo nabijene četiri grede, iz čega se može zaključiti da je bio i dosta jak i dosta širok kad ga podržavaju tako jaki potpornji.

Uz gat su sa zapadne strane privezana tri oveća čamca. Istočno od gata piše »Meer« ili »Ajere«.

Na istočnoj strani grada, u ograđenom polju nalazi se kuća, a staza koja vodi s glavnih vrata ide pored nje te skreće na rijeku. Tu se nalazi mali drveni pristan, kao gat, i pored njega je čamac na vesla, s veslačem, što pokazuje da je tu bio određen gradski prijevoz osoba preko rijeke.

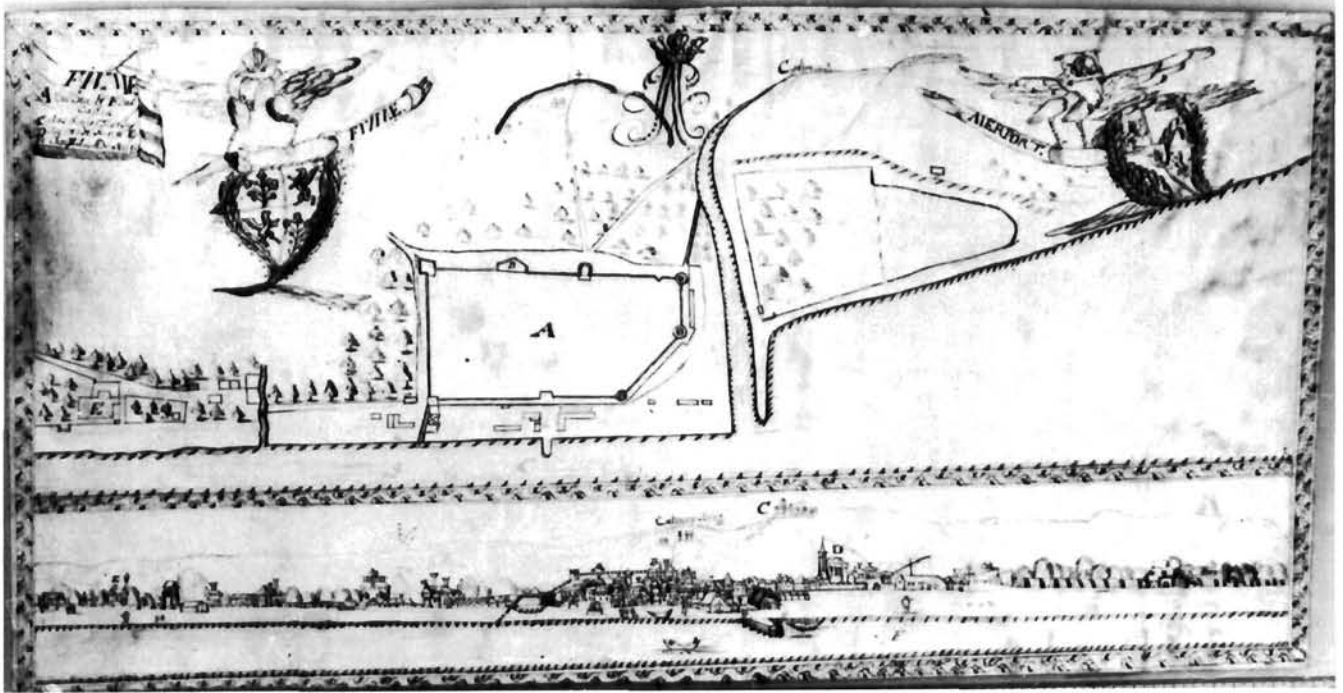
Prema statutu grada iz 1530. godine, postojala je gradska skela za prijevoz preko rijeke. Ona se dražbovala jednom godišnje i njeno je poslovanje regulirao Statut. To je očito ta skela i njen pristan.

Brodogradilište. Ispred grada, omeđeno produženim gradskim zidom do mora na zapadnom uglu, nalazilo se brodogradilište. Zauzima dvije trećine prostora u smjeru gat-gradska vrata. U tom je smjeru postavljena i gradska loža i još jedna kuća. Zatim je prostor na kojem se stvarno grade brodovi. U gradnji je jedan dosta velik, a naokolo ima materijala, tj. drvene građe. Pored toga se nalaze tri kuće, bližu zidu, koje su vjerojatno spremišta alata. Uz obalu se nalaze dva manja broda, oblikom kao čamci, ali veličinom znatno veći od čamaca ako ih usporedimo bilo s čim u okolici, npr. s gatom ili ulaznim vratima. Uz to se nalazi napis: »Stat danud beyt«, odmah pored opkopa uz gradske zidine. To je bilo dosta veliko brodogradilište.

U Statutu, kako je prikazan u Herkova, na strani 149—150, nalazi se propis dražbovanja brodogradilišta. Među ostalim u njemu stoji: »Dražbovanje daće od brodogradilišta: Daćar je dužan držati na vlastiti trošak sve i svaki pojedini uređaj za tegljenje i izvlačenje brodova prema potrebi, u dobrom i podesnom stanju. I ako bi krivnjom ili uslijed kvara uređaja pretrpio koji brod štetu kod tegljenja ili izvlačenja, dužan je sam zakupnik ili daćar brodogradilišni naknaditi vlasniku broda svu štetu i izmaklu dobit.« Brodogradilište je bilo vlasništvo općine, kao što kaže Herkov na strani 116. Prema tome, jasna je uloga brodogradilišta za grad Rijeku i njegova namjena, posebno za popravljivanje brodova, koje treba tegliti i izvlačiti. Sve je to u lučkom poslovanju zapravo bila dodatna djelatnost: osiguravanje sigurnosti popravka brodovima i jamstvo da će, ako ustreba, biti sigurno tegljeni i izvlačeni, a za slučaj štete isplaćena šteta i — što je posebno važno! — izmakla dobit.

Pomorstvo. Po slici vidimo da je promet luke bio dosta velik, te da je pomorstvo dobro uspijevalo. Luka u Rječini je tada bila jako povoljna i za velike brodove, a glavni promet, reklo bi se, nije išao na zapadnu stranu, uz grad, nego na istočnu stranu, prema Trsatu, tj. putovima uz zalede.

Rukavac Rječine na zapadnoj strani dokazuje da je veliko jezero, koje spominje Frankopan u darovnici 1431. godine, zauzimalo cijelu dolinu, a da se sredina doline nasula nanosima rijeke. Zamuljivanje vodama Rječine u velikim količinama počelo je u 14. stoljeću, a 1511. godine za vrijeme jednog potresa razorena je prirodna brana, te je voda iz grobničkog jezera provalila u korito rijeke i ujedno odnijela ogromne količine materijala, koji se većim dijelom nataložio u zaljevu kod Trsata i Rijeke. Od toga vremena nanošenje pijeska i mulja vodama Rječine dosta je veliko, a time i nasipavanje u području ušća te nastanak velikih površina nanosa uz kopno.

»Fiume oder Merport«, karta i slika Rijeke iz 1680. godine

Napisi. Ima ih nekoliko, neki su nečitljivi a neki slabo čitljivi. Uz sjeverni ugao grada piše »Nidergang« — silazni put, zatim »Schloss« — tvrđava, zamak, kaštel, »Stat danud beyt« — što bi moglo biti otvoreno gradsko brodogradilište, »Meer« — more, »Pflaumb wasserflus« — riječni vodotok, »Hir mund der pflaum in der meer« — ovdje utječe rijeka u more, »mittag« — podne, a znači »sjever«, »mitnacht« — ponoć, a znači »jug«.

Orijentacijske linije su ucrtane za pravac sjever-jug te za istok-zapad, pa napis »Nidergang« na zapadnom dijelu znači »zapad«, a ne silazni put.

7. Slika i karta »FIUME oder MERPORT«

Karta je objavljena u »Riječkom zborniku« na str. 39. s naznakom »Rijeka god. 1650.«. Original se nalazi u Kriegsarchivu u Beču. Tamo je datirana godinom 1680.

Karta je nacrtana u dva dijela, gornji dio je tlocrtni prikaz grada i bliže okolice, a donji dio je panorama grada u dosta deformiranoj perspektivi. Cijeli je prikaz uokviren crtanom okvirom uz sam rub podloge. Gornji dio zauzima gotovo tri četvrtine površine, a donji ostatak. Razdijeljeni su okvirom s nazubljenjima.

Grad. U gornjem dijelu tlocrtno je prikazano područje grada i Trsata. Grad je prikazan samo ucrtanim zidinama i kulama te opkopima, a izvan grada je tlocrtno prikazano nekoliko zgrada. Polje na kojem se nalazi grad prikazano je kao pravokutno, te ugao morske obale i Rječine čini pravi kut. Morska je obala prikazana kao ravna linija, obilježena nazubljenjima. U donjem je dijelu grad prikazan panoramski, a zidine su s morske strane izostavljene da se sve dobro vidi. Lijepo su, i sitno, ucrtane kuće, crkve i zidine. Prednji je plan jako proširen, a pozadina je stisnuta, te je katedrala

otišla daleko na istok a ušće rijeke još dalje izvan slike, te se i ne vidi.

Napisi. U gornjem lijevom uglu nalazi se ime mjesta »FIUME« s legendom. Pored toga je jedan grb s kojega počinje traka s dijelom naslova »FIUME« a njegov nastavak »oder MERPORT« nalazi se na traci kod drugoga grba na drugoj polovici slike. U sredini su velika kaligrafska slova A V P, isprepletana s krunom.

U legendi se nalaze oznake: A — die Stadt, B — Das Castel, C — das Schloss Thersat, D — die Stadt Kirche, E — das Closter, F — das Adr. Meer. Slova su unesena u polja na odgovarajuća mjesta, A, B, C i E u gornje polje, te A, B, C, D, E i F u donje polje.

Vodotoci. Vodotok Rječine prikazan je shematski. Uzan je na početku iza trsatskog brda a zatim se širi te prolazeći blagim lukom dolazi do Gomile, staroga grada, i onda nastavlja ravno u more. Obale su mu ravne, dosta zaglađene i označene nazubljenjima uz vodotok. Nazubljenja istočne obale su krupnija, a zapadne sitnija.

S kraja luka iznad grada odvaja se ravna crta kanala. To je rukavac Rječine kojim voda dolazi u opkop do same kule na istočnom uglu grada.

Potok »Dolac« prikazan je kako se svojim kratkim tokom u neravnom koritu spušta u more. Nalazi se na pola puta od grada do samostana. Preko njega kao da je ucrtan most gdje se prelazi na putu za samostan, odnosno grad.

Istočno polje uz Rječinu, Brajda, veliko je. Omeđeno je ogradom osim dijelova uz obalu. Istočni zid korita Rječine tu je jako produžen u more, te je dugačak gotovo kao zapadna obala.

Putovi su označeni od kaštela prema luku Rječine, drugi na

brdo Kalvariju, a treći ide od zapadnoga kraja sjevernog zida i tek je naznačen. Put od zapadnog ugla grada do samostana nije čvrsto označen, tek dijelom kao blaga crta kod potoka Dolac, a uz samostan prilazi dobro označen put na sjeverozapad.

Luka. Najpovoljnije mjesto za luku je u koritu Rječine, ali na tlocrtu nije pokazano ništa što bi na nju ukazivalo. Ravna crta obale prikladna je za pristajanje. U donjem crtežu ušće je izvan vidokruga, ali se oko korita rijeke nalaze stabla. Tu ima i zgrada, a otprilike u visini katedrale vidi se jarbol i na njemu, na lantini, smotano jedro. Nešto udesno, nizvodno, ima još nekoliko jarbola s križevima i priponama. Sve to pokazuje da je u Rječini djelovala dosta velika i prometna luka.

Luka pred gradom vezana je uz postojanje »ribarskoga gata«. On je prikazan na tlocrtu — kao dio obale sa zaobljenom glavom, i na panorami — kao drveni dugački gat na stupovima. Njemu s istočne strane privezan je jedan čamac a podalje i nešto zapadnije plovi drugi čamac s dva ljudska lika, otprilike kao ribari u ribolovu na skuše.

Brodogradnja je vezana uz postojanje luke, pa se brodogradilište nalazi pred gradom, kao i na ranijim prikazima. Omeđeno produženim gradskim zidom na zapadnoj strani, tlocrtno je ubilježeno s nekoliko zgrada. Smjer gradskih vrata i ribarskoga gata je slobodan. S obje strane ima zgrada, koje su na panorami prikazane kao jako velike. Područje brodogradilišta na panorami prikazano je brodom u gradnji, s dva lika koji nešto nose, a malo dalje je nešto kao bunar, koji je pokriven rešetkastim krovom. Sve je to vezano za brodogradnju.

Slika izvrsno prikazuje postojanje luke i pomorstva, te povezanost grada s morem i pomorstvom, a njezina umjetnička razina i estetska vrijednost ovdje se ne obrađuju. Navodi se tek kao dokument za postojanje grada i luke u to vrijeme.

8. Slika »Rijeka godine 1670.« — »Fiume im Jahre 1670«

Slika je objavljena u Littrowljevoj knjizi, a predložak odnosno original, nije poznat.

Slika prikazuje šire područje grada, iz ptičje perspektive, od Trsata na istoku pa daleko na zapad.

Grad je dosta vjerno prikazan. Opasan je zidinama. Uz grad je dosta veliko polje, kako prema Rječini, tako i prema moru. Obale su mu ravne crte. Vrlo je široko na uglu Rječine i mora, a najuže je kod južne kule grada. Istočno polje, Brajda, dosta je izduženo, a znatno je kraće od zapadne obale rijeke. Polje je omeđeno bastionom kod zapadne kule grada.

Vidi se samo *vodotok* Rječine, koji je dosta uzak, od izvora »Zvir« do ušća. Most se nalazi pred istočnom kulom grada i spaja put uz Brajdu sa zapadnom obalom. Malo niže ucertano je nešto što bi mogao biti lanac kojim se priječio ulaz dalje u rijeku, i to prvenstveno uskocima.

Luka je svakako bila u Rječini. Ne može se ocijeniti kolika, jer nema prikazanih brodova uz obale. S obzirom na otvorenost ušća južnim vjetrovima i valovima, bila je dosta nepogodna.

Luka pred gradom svakako postoji. Ucertan je ribarski gat, i

on je razmjerno velik. Nalazi se pred vratima grada, što je vjeran prikaz. Uz njega se nalazi privezano nekoliko čamaca.

Pomorstvo. Plovidba je bila razvijena. To se vidi iz prikaza brodova na moru. Malo podalje je jedan veći brod, a bliže obali je više malih. Očito je da su imali poslovnih veza s Rijekom kad su tu plovili.

Brodogradnja. Od gata do bastiona bilo je područje za brodogradilište. Prikaz nije jasan, ali polje nije slobodno ni prazno, što je znak da se na njemu poslovalo.

9. Slika grada »FIUME« iz 1671. godine

Slika je nastala i datirana 1671. godine. Naslikao ju je Riječanin Giorgio Genova. Objavljena je u »Riječkom zborniku« na str. 209, i to samo jedan dio koji prikazuje Rječinu; ranije ju je objavio Kobler, II, X, str. 35. Original se nalazi u Kriegsarchivu u Beču. Godine 1865. objavljena je u 12. broju »Giornale di Fiume« kao »prvi plan grada Rijeke«.

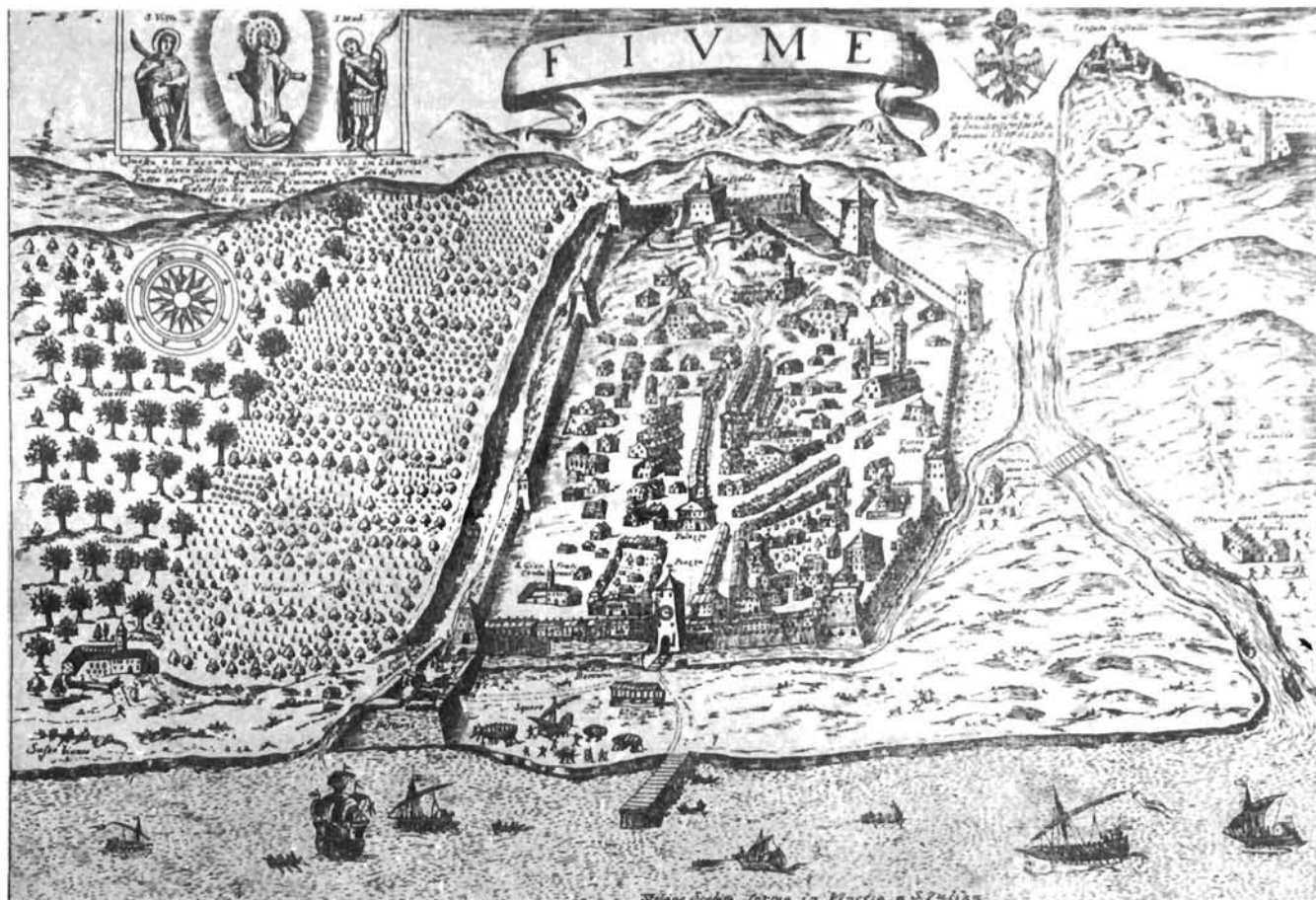
Slika prikazuje područje grada i okolinu, iz ptičje perspektive, od Trsata i ušća rijeke do polja iza kapucinskog samostana.

Napisi. Naslov se nalazi u sredini gornjeg dijela slike. Udesno, prema tvrđavi Trsatu nalazi se grb dvoglavog orla s mačevima a pod njim tekst: »Dedicata a S. M. C. di invictissimo IMP^e di Romani LEOPOLDO I. 1671.« Na lijevoj strani naslova nalazi se u sredini pravokutnika Bogorodica u mandorli, njoj je s lijeve strane S. Mod. (sv. Modesto), a s desne S. Vito (sv. Vid). Ispod toga je tekst: »Questa e la Encoma Citta di Fiume S. Vito in Liburnia Ereditaria delle Augustissima Sempre Casa di Austria Fatta dat^{re} Giorgio Genova Fiumano Fedellissimo della Patria Sua li 9 marzo.«

Na zapadu su vinogradi, maslinici i pašnjaci, označeno kao »Vidigadi« i »Olivetti«. Samostan je označen sa »S. Andrea«, a ispod njega je izvor »Sasso bianco«. »Pastini« je oznaka za pašnjake. Na istoku sa nalazi »Tersato Castello«, a nešto niže je »Madona M^o di fratti Zocolati«. Kapela pod brijegom označena je kao »Capitello«, a niže, kod rijeke je »Hosteria doue allogiano li Scochi«. Pored nje, na rijeci piše »Tarsia fiume«. S druge strane, uz grad, kod mosta je »Hosteria doue allogiano li Scochi« i »Passo della Fiumara«. U gradu su: »S. Vito«, »C. di Gesu«, »Porta«, »S. Roccho«, »Domo«, »Torre porta«, »Monasteria«, »S. Bastian«, »Palazzo«, »S. Girm«, »Fрати Centuroni«, a ispred grada »Bercaria«, »Loza«, »Squero«, »Bastioni«, i »Il posto del Capo Bonlelio Rusco«. U dnu slike, uz graničnu crtu od sredine nadesno piše: »Stefano Scolaro Farma in Venetia a S. Zulian«.

Grad je omeđen zidinama. Na vrhu je kaštel a na uglovima su kule. Kuće su male, u redovima i izvan redova, a ima i slobodnih površina. Glavna vrata su u velikoj pravokutnoj kuli, a nad njima je ugrađena ura s brojevima u pripadnoj kružnoj površini. Preko opkopa vodi most prema gatu. Na zapadnoj strani, od četverokutne piramidne kule prema moru pružio se bastion s topovima.

Uz grad je dosta široko polje između zidina i rijeke, koje se širi prema moru, a na kraju obala mu se izravna s obalom pred gradom. Kod mosta se odvaja rukavac rijeke, koji optokom teče uz gradske zidine sve do bastiona na zapadu. Između mosta i rukavca nalazi se gostionica za uskoke, a druga je s istočne strane rijeke i bliže ušću. Kod nje je prive-

»Fiume«, prikaz Rijeke iz 1671. godine

zan jedan manji brod, a ispred njega je uže ili lanac kojim je zatvorena plovidba uzvodno.

Vodotoci. Glavni vodotok je rijeka Rječina. Prikazana je kako naglo izlazi iza klisure te ravno teče do polovine grada, a onda skreće svojim tokom ulijevo i udaljava se od grada. Kod zavoja se odvaja rukavac, koji oplakuje zidine, a malo niže je drveni, stalni most, kojemu su mosnice položene poprijeko. Voda teče dosta snažno sve do izlaza iz ušća. Potok ili izvor »Bijeli kamen« između samostana i mora označen je kao »Sasso bianco«.

Putovi. Na trsatskoj strani postoji put od gostionice do kaštela, koji nema kraka do mosta; dok s gradske strane staza počinje od mosta kod glavnih vrata i jedna vodi na most, druga ravno na gat obilazeći ložu, a treća ide uz brodogradilište u bastion.

Luka. Budući da je rijeka zatvorena lancem, prikazana su tri manja broda u rijeci: jedan je vezan kod gostionice, a dva su kod ušća, od kojih jedan uplovljava. To su uskočki brodovi, uz koje nije vezan velik promet, a lanac pokazuje da gornji dio rijeke nije uključen u plovidbu i pristajanje.

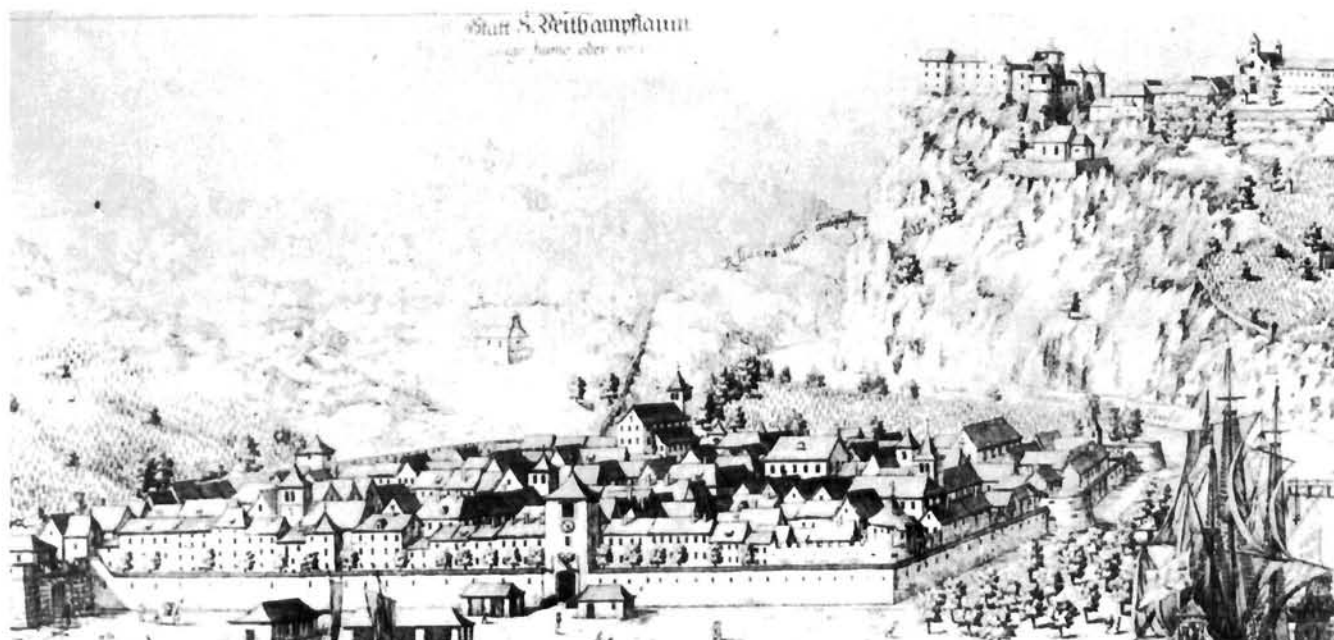
Važna je luka pred gradom. Ribarski je gat dosta velik. Dugačak je i na jakim gredama. Mosnice su položene poprijeko gata. Dužina mu je u usporedbi s tornjem otprilike jednaka kao on, širina također, dok bi u usporedbi s ljudskim spodobama bio manji. Uz njega su privezana dva čamca s ljudima, a neki brodovi dolaze.

Brodogradilište je dosta veliko i prostrano, od gata do bastiona. U gradnji su dva oveća i dva manja broda. Ima dosta ljudskih likova oko njih.

Pomorstvo. Prema prikazanim brodovima vidi se da je promet velik. Tu su četiri veća broda, od kojih je jedan vrlo velik, zatim dva osrednja i tri mala broda. Jedan od njih tegli jedan osrednji brod prema gatu. Sve to ukazuje na dosta značajan promet preko gata pred gradom i na njegovu ulogu luke.

Oznake omjera nema, a oznaka orijentacije ucrtana je u polju maslinika u krugu s pet koncentričnih kružnica. Kao ruža vjetrova, vjetrulja, sastoji se od 16 krakova, od kojih je pola u prvom planu a drugih osam jednako dugih krakova, u drugom planu. Svakom kraku je obojena desna uzdužna polovina, računano od središta. Sjever je označen obrnutom čašicom cvijeta, kao jako zatupljeno koplje, sjeveroistok »G«, istok »+«, jugoistok »S«, jug »O«, jugozapad »A«, zapad »P«, a sjeverozapad »M«.

Promet. S obzirom na obilje podataka koje slika pruža, može se zaključiti da je to vrijedan dokaz prometa u Rijeci u to doba kao i veličine grada. Podatak o uskočkim gostionicama i prikaz njihovih brojnih spodoba pokazuje kako je Rijeka za njih bila važna i kako su oni bili važni za nju. Svi su prikazani s puškama na ramenima. Veliki brodovi pokazuju da je prometa bilo, a mali pokazuju da se roba s velikih brodova pretovarivala na male, pa se njima vozila na obalu.

»Statt S. Veith am pflaum«, prikaz Rijeke iz 1689. godine

Prikazani konjanik s konjem u skoku i psom iza njih, u polju pred južnom kulom grada, vjerojatno ukazuje na vezu uskoka i brodogradilišta. Uskok je valjda obavio posao na brodogradilištu i vraća se svojim konjem brodu, koji je vezan u koritu Rječine, blizu ušća. Most pokazuje umijeće solidne gradnje u tekućoj vodi, a ribarski gat pokazuje da su solidno i s mnogo stručnosti gradili i u moru.

10. Slika Rijeke »Statt S. Veith am pflaum«

Sliku je objavio Valvasor 1689. godine u svom djelu »Die Ehre des Herzogtums Crain«. Objavljena je u »Riječkom zborniku« i kao prilog u Hauptmannovoj »Rijeci«.

Slika iz nevisoke ptičje perspektive prikazuje grad Rijeku i neposrednu okolinu s Trsatom te planinsku pozadinu. Slika u prednjem planu obuhvaća područje od ušća Rječine na istoku do kraja bastiona na zapadu grada.

Slika je naslovljena »Statt S. Veith am pflaum — oder vulgo fiume oder reka«. Oznake omjera nema a oznaka orijentacije unesena je u donji lijevi ugao, kao ruža vjetrova u kružnom polju unutar pravokutne kutije s okvirom.

Grad je prikazan u skraćenoj perspektivi i vrlo vjerojatno je vjeran prikaz stvarnog stanja, u okviru tadašnjeg načina uljepšavanja prikazanih mjesta. Grad je nešto manji nego na ranijim prikazima, opasan je zidinama ali nema opkopa oko njih. Značajno je da je prikazan zid »limesa« u pozadini, koji ranije nije bio prikazivan. Nalazi se zapadno od doline s rijekom i dopire do kaštela.

Vodotok. Prikazana je Rječina od svog izlaza iza klisure s Trsatom. Rijeka je široka i puna vode, koja smireno teče kroz dva zavoja te ulazi u more. Na rijeci je oznaka Fiumara Fluss.

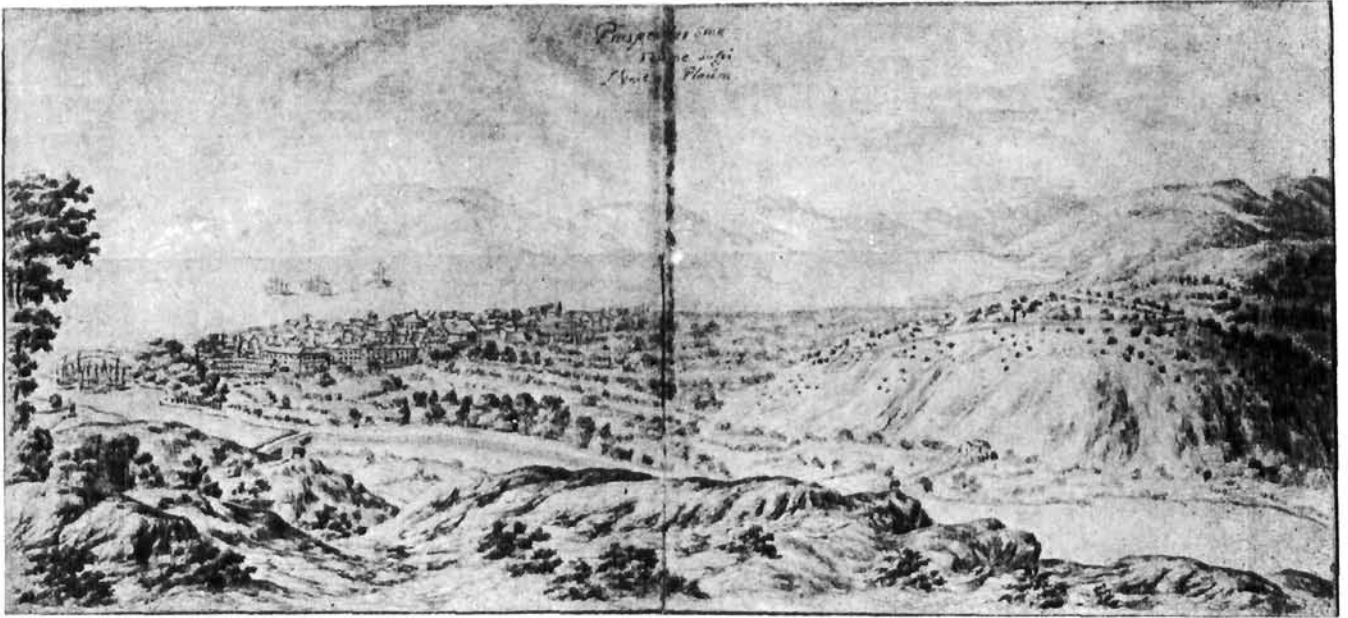
Luka u Rječini predočena je velikim brodovima koji uplovljavaju u ušće. To su vrlo veliki brodovi, razapetih jedara.

Time je pokazano da je to bila luka za dosta velike brodove. Iza jedara brodova vidi se dio mosta: pod i ograda. Polje uz luku u ušću dosta je veliko i zasadeno povelikim stablima, što ukazuje na to da na tom dijelu nije bilo prometa robe s brodova.

Luku pred gradom čini samo ribarski gat. Na ovoj slici ravno pred ulazom u grad nalazi se loža, i to sasvim blizu morske obale, a gat je pomaknut nešto istočnije, otprilike na pola dužine između gradskih vrata i južne ugaone kule. Gat je drven, oslanja se na zabijene grede a popločan je drvenim mosnicama. Nije ni dugačak kao na prijašnjim slikama. Uz njega su sa zapadne strane vezana dva mala ribarska čamca.

Brodogradnja. Važnost brodogradnje i nadalje je velika. Pred ložom, malo na zapad nalazi se nekoliko brodova, malih i srednje veličine. Dva su jedrenjaka upravo pred ložom, i ako se ne bave trgovačkim poslom, tada su tu zbog popravka. Sasvim pri kraju, kod bastiona, nalazi se dosta praznog prostora, na kojem ima ljudskih spodob a jedan konj vuče neki teret. Na obali se nalazi velik jarbol, podignut, zategnut priponama, s dugačkom zastavom na vrhu. On pripada dosta velikom brodu, po svojoj prilici na popravku ili gotovom, novoizgrađenom. Na moru se nalazi drugi veliki brod, ali na njemu nema jarbola. To ukazuje na to da je to bio brod za prijevoz tereta, a ima na njemu i ljudskih spodoba koje nešto posluju. Na taj način slika pokazuje povezanost pomorstva i brodogradnje s gradom. Ujedno ukazuje na to da se teret s brodova na pučini, na sidrištu, prevezio na obalu pred gradom radi trgovanja.

Razlika prema slici iz 1671. g. nema mnogo. Značajna je razlika povećanje tla oko grada, posebno pred gradom, do kojeg je došlo nanosima rijeke. Izmjena mjesta ribarskog gata možda je posljedica slabijeg slikareva predloška, a možda je gat tada stvarno bio nov, na drugome mjestu, izabranom prema novim prilikama uslijed nastajanja plička pred gradom, radi povoljnijeg pristajanja.

»Prospect der Statt Fiume«, prikaz Rijeke iz 1726. godine

11. Slika Rijeke »Prospect der Statt Fiume vulgo S. Veit Pflaum«

Slika je objavljena u »Riječkom zborniku« na str. 49, s naznakom: Rijeka 1700. U Hauptmannovoj knjizi označena je kao »Rijeka god. 1726.« Tu je navedeno da je izvornik u Kriegsarchivu u Beču.

Na slici postoji samo u sredini pri vrhu naslovni tekst, rukom napisan i to vjerojatno naknadno. Slika prikazuje grad Rijeku, ali gledan s Trsata. Vidi se cijeli zaljev i istarska brda. Zanimljivo je da je prikazan limes sve do grada Rijeke.

Grad je prikazan kao naselja kuća. Vidi se mnogo krovova a zidina grada — nema. Tu su velike kuće, dvokatnice, vrlo dugačke.

Vodotok. Prikazan je samo vodotok Rječine. Ušće je vrlo široko i u njemu su usidreni veliki brodovi. Zatim se korito sužava, a uz njega je na zapadnoj obali drvoređ, pa onda most. Dalje rijeka zavija, a zapadna obala ograđena je zabijenim kolcima, gredama, što znači da je na taj način regulirana za zaštitu okolnih polja. Zatim je brijegom zakriven tok rijeke, a na suprotnoj je strani pod brijegom jedna kuća, od koje vodi nasuti put ravno na rijeku. Od te visine nadalje vidi se veliko proširenje — jezero.

Luka u ušću Rječine svakako je vrlo važna. Nije jasno koliko ima brodova. Svi su usidreni i to gotovo sasvim okomito na smjer vodotoka, što je očito slikarski način prikazivanja. To je skupina velikih, zbijenih brodova, s velikim jarbolima, na kojima su križevi. Brodovi nisu privezani uz obalu, što je dokaz da je obala bila slabo regulirana i da se promet nije vršio izravno s broda na obalu i obratno, nego određenim prenošenjem. Most je daleko od brodova, ali je jak, po svoji prilici pogodan i za kola, ali na njemu nije prikazan promet. Pred gradom daleko na pučini, nalaze se tri ili četiri velika broda, trojarbolna, s križevima. Usidreni su, što znači da je tamo bilo sidrište. Odatle se obavljalo

poslovanje s gradom. Prevozilo se malim brodovima, ali ničim nije pokazano da li, pred grad ili u Rječinu. Ali promet je svakako bio velik, barem za potrebe grada, tj. za potrošnju i preradu robe. Luka pred gradom nije vidljiva.

Očitavanje podataka s karte ne omogućuje točno određivanje vremena nastanka — 1700. ili 1726. godine. Stil slike ne isključuje ni malo kasnije doba od godine 1700. a naknadno datiranje omogućuje i antidatiranje. No pretjerivanje s velikim dvokatnicama svakako je čisti barok. Zagonetka je i jezero kod Trsata. No ono nije smetalo postojanju luke niti je predstavljalo opasnost za brodove koji tamo pristaju.

12. Plan grada iz 1726. godine »Plan von Fiume«

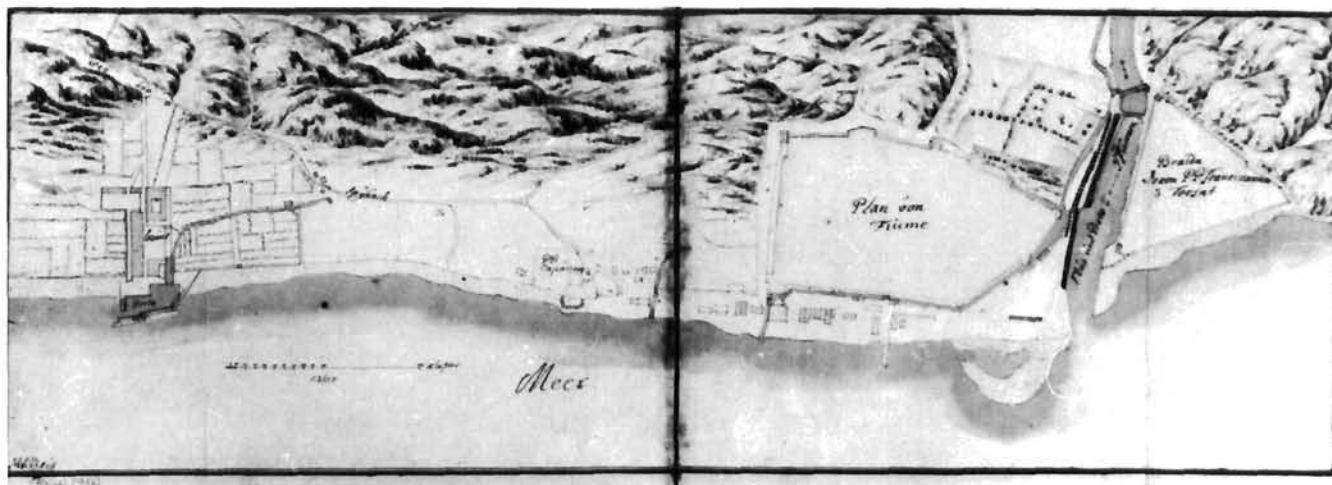
Original se nalazi u Kriegsarchivu u Beču. Plan prikazuje područje grada, i to od predjela kod Brajde na istoku pa do iza lazareta na zapadu. Naslov je napisan na području grada. Na moru je oznaka »Meer«. Cijeli plan je omeđen dvostrukom crtom kao okvirom. U donjem lijevom uglu je potpis: M. A. Weiss. Ispod crte je dopisano: Weiss 1726.

Orijentacijske oznake nema, a na moru je nacrtan štap s oznakama omjera u klafterima. Omjer: 1 : 3.400.

Grad je samo okvir grada, zidine, a izvan grada je ucrtno nekoliko zgrada, i to pred gradom, gdje je brodogradilište, i nešto istočnije i zapadnije od bastiona, prema samostanu i oko područja potoka Dolac.

Na zapadu se nalazi lazaret, koji se sastoji od nekoliko zgrada i vlastite luke.

Putovi. Ucrtni su putovi koji vode na zapad i na istok s oznakom pravca. Sa zapadne strane je put iz Ljubljane, koji prolazi iznad lazareta i spušta se kod samostana, a s istočne »put za Hrvatsku«, uz podnožje Trsata kod Brajde. Taj put počinje kod mosta koji je blizu početka stuba za Trsat, a malo niže je drugi most.

Rijeka, plan grada iz 1726. godine. Beč, Kriegsarchiv

Vodotoci. Glavni tok Rječine ide malo nepravilnim koritom do ušća, koje je suženo. Na predjelu niže od mosta je napisano »rijeka i luka — Rječina« (»Fluss und Porto — Fiumara«). Jedan manji rukavac teče nešto zapadnije od matice rijeke, približava se matici kod mosta a zatim se opet odvaja te ravno teče do istočnog ugla staroga grada i onda kroz opkope duž zidina, te kod bastiona izlazi u more. Na taj rukavac priključuje se manji potok koji izvire kod zidina, na sjevernoj strani, i to nedaleko od ugla.

Vodotok potoka Dolac prikazan je zapadnije od grada, kako se svija u malom luku odmah od izvora te gotovo ravno teče u more. Nedaleko od mora nalazi se na njemu most, u ravnini puta koji vodi od bastiona prema samostanu, ali ovdje nije ucrtan, i s kojim se spaja put iz Ljubljane.

U uvali Brajda nalazi se potok Brajda koji počinje blizu puta za Ljubljanu te teče prema zapadu gotovo uporedo s obalom mora i kod lazareta se svija pa onda teče ravno u more, i to u luku lazareta.

Luka. Glavna luka je u ušću Rječine. Gotovo cijelu zapadnu obalu zauzimaju dvostruki drvoredi, a u gornjem dijelu su čak dva dvostruka. To je znak da tu nije bilo velikog prometa iz luke, odnosno da prometa nije bilo na tom polju. Ali upisano je da je tu luka. Pred gradom je polje dosta prošireno. Sprud se povećao. Nacrtna je gat ravno pred vratima grada, uzan i dugačak. Istočno od toga, u produžetku ranije obale, nacrtan je gat ili zid koji je zatrpan sprudom! Sprud ga je s istočne strane potpuno odvojio od rijeke, a zatim se svio na zapadnu stranu kao polumjesec kojemu je u koriјenu taj zid.

Luka lazareta je zasebna. Ona s kopnene strane ima obradenu obalu, u obliku pravokutnika koji se odvaja od polja, a na njegovu kraju je mali gat, koji se pruža ravno od obale na pučinu. Ta je obala zaštićena lukobranom, koji počinje istočno od potoka kao zid i zatim se lomi kao »lakat«, te tako produžuje dok prijeđe liniju maloga gata, s kojim zajedno oblikuje luku. Prije toga se linija malo lomi, i to s unutrašnje strane lukobrana, te tako izgleda kao da je dvostruk. Lazaret je osnovan 1719. godine i luka mu je brzo izgrađena. Bila je potrebna zbog proglašenja slobodne luke

u Rijeci, kao sanitarna nužnost, neophodna za procvat prometne trgovačke luke u Rijeci.

Na toj slici vidimo da grad zapravo ima tri luke: u ušću rijeke, pred gradom i kod lazareta.

Veći broj pravokutnih zgrada pred gradom čini brodogradilište.

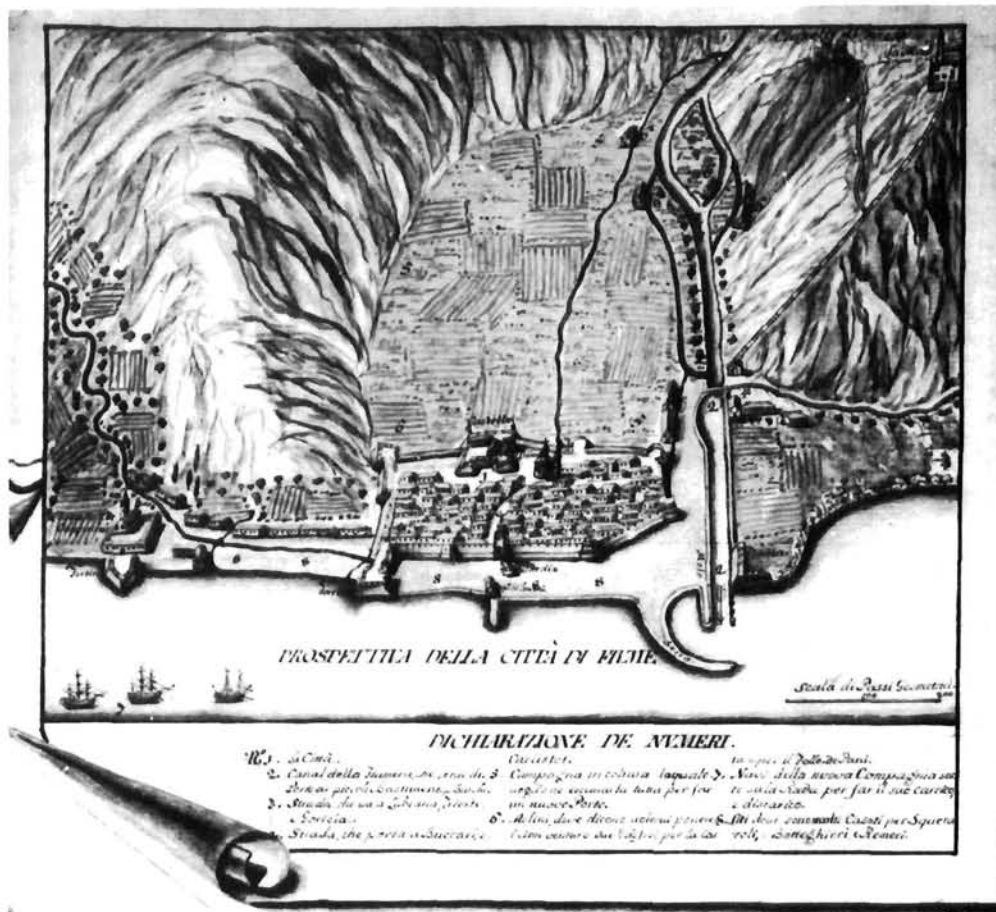
13. Slika i plan Rijeke »Prospetiva della citta di Fiume«

Slika je ucrtana u gornji desni ugao putne karte i nazvana je »Prospetiva della citta di Fiume«. Plan i cijelu kartu izradio je Giovanni di Duin u Veneciji 1754. godine. Original se nalazi u Kriegsarchivu u Beču.

Slika prikazuje grad i okolinu iz ptičje perspektive i svojevrsna je mješavina plana područja i panorame. Prikazano je područje od Trsata na istoku do malo iza kapucinskog samostana na zapadu, te obuhvaća cijelu dolinu iza grada.

Napisi se sastoje od naslova slike, napisanog na području mora, ispred grada, nekoliko naziva na samoj slici, brojeva na slici, te objašnjenja brojeva, koji su, kao legenda, napisani u donjem dijelu slike, unutar istog okvira.

Objašnjenja: No 1. La città (Grad). 2. Canal della Fiumara che serve di Porto ai piccoli Bastimenti e Barche (Kanal Rječine koji služi kao luka za male brodove i čamce). 3. Strada che ua a Lubiana, Trieste e Gorizia (Cesta koja vodi u Ljubljanu, Trst i Goricu). 4. Strada che porta a Buccari, e Carlistot (Cesta koja vodi u Bakar i Karlovac). 5. Campagna in coltura daquale vegliono esuarla tutta per far un nuovo Porto (Obradeno polje koja treba iskopati za izradu nove luke). 6. Molini, deve dicono uoelera i penere l'Ann venturo, due Edifizi, per la carta, e per il Folle de pani (Mlinovi, gdje će, kako kažu, iduće godine podići dvije zgrade, za izradu papira i za izradu tijesta). 7. Navi della nuova Compagnia sorte sulla Rada per far il suo carrico e discarico (Brodovi nove kompanije postavljeni na sidrištu za ukrcaj i iskrcaj). 8. Siti doue sono molti Casetti per Squerovoli, Botteghieri e Remeri (Mjesta gdje se nalaze brojne kućice brodograditelja, trgovaca i izradivača vesala).

Prospekt grada Rijeke iz 1754. godine

Postoje još oznake za Trsat, Kaštel, tvrđavu ispred samostana, bastion, kuću kod korijena gata, sprud, pristanište u ušću Rječine, stražaru pred vratima grada, te tvrđavu uz ušće Rječine, na rtu Brajde.

Orijentacijske oznake nema, skala omjera je unesena u donjem desnom uglu, »Scala di passi Geometrici«, a na samom štapu su oznake za 100 i 200 jedinica (koraka, geometrijskih).

Grad se sastoji od množine kuća unutar gradskih zidina i niza zgrada izvan grada, zapadno prema samostanu. Brojne zgrade ispred grada nisu ucrtane, a označene su brojkama »8«. Na tom su se prostoru nalazile brojne kućice brodograditelja, uz brodogradilište, te trgovaca i izrađivača vesala. Stoga ih tu treba zamisliti kao dio grada. Osim toga ima nekoliko zgrada kod istočne kule grada, uz rukavac Rječine, te nasuprot njima, s druge strane Rječine, zametak Sušaka. Podno Trsata ucrtano je uz rukavce Rječine 6 zgrada, a tu treba graditi još dvije, za tvornicu papira i za izradu tjestenine.

Pred gradom su tri tvrđave: ispred kapucinskog samostana, bastion kod zapadnog ugla grada i na ušću Rječine.

Putovi su opisani u objašnjenju i jasno ucrtani na slici. Put iz Ljubljane prolazi kroz obradena polja, te pored samostana, ispred zgrada i dolazi do bastiona. Put za Bakar vodi od

mosta na Rječini pored Brajde na istok. Stube za Trsat su prikazane kao gotovo ravna linija po hrptu brijega.

Vodotoci. Glavni je vodotok Rječina. Njezino glavno korito ide uz istočnu stranu doline, pod trsatskim brijegom. Ima nekoliko rukavaca, od kojih prvi prolazi uzduž cijele doline, gotovo po sredini, te dopire do zidina grada kod crkve sv. Vida. Drugi je rukavac kraći, odvaja se od matice i zatim ponovo s njom spaja, te tako opasuje otočić nazvan »Školjić«. Naziv je sačuvan do sada. S trsatske strane je kratak rukavac, ali gotovo jednak kao glavna matica, a iz njega se nastavlja drugi uzak i kratak rukavac. Kod njih su mlinovi. Od rukavca koji opasuje Školjić polazi drugi rukavac uporadio s Rječinom, prolazi pored dviju kuća i dolazi do istočnog ugla grada te tu ulazi u opkope oko grada. Prikazan je mali vodotok kod bastiona, a zatim potok Dolac bliže samostanu. Preko oba prolazi put iz Ljubljane. Na Rječini je samo jedan most, kod početka trsatskih stuba.

Luka za male brodove i čamce je u ušću Rječine. Bila je nepovoljna, sigurno zatrpana pijeskom, kad nije mogla služiti većim brodovima. Inače je prikazana lijepim ravnim obalama, koje završavaju gatovima, pravim gatom, koji je tako i imenovan sa zapadne strane, te malim kamenim nasipom istočno od glavnog toka. Gat ušća sa zapadne strane obuhvaćen je srpastim sprudom, kojemu je korijen malo podalje ali je srp okrenut pred ušće rijeke, dakle suprotno od ranijeg prikaza. Ribarski gat pred gradom izgleda dosta velik i jak, i nalazi se ravno pred vratima

grada. Budući da su se i trgovci naselili u blizini, očito je dobar dio prometa išao preko njega.

Prikazani su i brodovi na sidrištu. Kompanija je kratko vrijeme prije toga počela poslovati, a zasnovala je i rafineriju šećera, premda se na slici ne vidi gdje je rafinerija, te je svakako dio prometa s velikih brodova išao na ribarski gat i u ušće Rječine.

Posebno je značajna opaska pod brojem 5: »Obradena polja koja treba iskopati za izradu nove luke«. To je vrlo velik dio polja u dolini jer se jedna brojka nalazi kod istočne kule grada, druga kod zapadne kule na zapadnom kraju same doline, treća na polovini visine doline uz zapadni brijeg, a četvrta na početku doline, kod zapadnog rukavca i mlina uz njega. Ukratko, to je plan iskapanja gotovo cijele doline za stvaranje luke. To bi u stvari bio povratak doline u stanje zaljeva, s time što bi ulaz bio uzan, kod istočnog ugla grada, kroz korito Rječine do mosta. Velika je šteta što nije poznat plan tih iskapanja, koji je tvorcu ove slike sigurno poznat, kad je našao za potrebno sve to naglasiti na ovoj karti posebnim prikazom. Taj plan je svakako vezan na postojanje »privilegirane kompanije«. Potreba za lukom bila je očigledna, a druge mogućnosti nisu vidjeli budući da je postojeća u ušću rijeke bila samo za male brodove.

Brodogradnja je svakako bila razgranata kad je zauzela prostor ispred grada i prešla na zapadnu stranu sve do potoka Dolac. To je označeno brojkama »8«, i to dva puta pred gradom a dva puta od grada do potoka. Dosta velike zgrade uz potok, sa zapada, svakako su služile poslovima brodogradnje.

13. a. Plan grada i riječke luke »PLANN DER K: K: SEESTADT UND PORTO FRANCO FIUME«

Plan je naknadno pronađen, a čuva se u Kriegsarchivu u Beču. Plan predstavlja jedinstvenu cjelinu i očito je grafički dio nekog cjelovitog plana o izgradnji luke. Prikazuje prostor između istočnog ruba Brajde na istoku do malo iza luke lazareta na zapadu, a u pozadini prati tok rijeke sve do zavoja iza Trsata.

Gornji lijevi ugao, u kojem je upisan i naslov, prikazuje u prednjem planu neko krupno kamenje i dva lika, lik žene koja na glavi nosi teret, svežanj kolaca, i lik muškarca koji nosi preko ramena ovješenu torbu, na koju naslanja desnu ruku, dok u lijevoj ruci drži sjekiru koju držalom oslanja o tlo. Nad njima je naslov i podnaslov, odnosno legenda. S desne strane naslova i legende nalazi se vinjetni crtež, koji omeđuje naslov i legendu, te odmah prelazi u prikaz panorame nekog područja. Taj prikaz panorame očito prikazuje Rječinu i njenu zapadnu obalu. Nizak nasip uz tok vode, nosi dosta visoko stablo, povijeno izvan vinjetnog okvira naslova, a iza stabla se nižu bregovi u daljini. Podnožje bregova oplakuje mirna voda, na njoj se vide dvije shematizirane jedrilice, a uz obalu vode nekoliko kuća. Na posljednjem brijegu, krajnje desno, nalazi se kao neka kula, tvrđava, a od nje se spušta, ravno do vode, široki zid. Crta do podnožja tog brijega kao da prikazuje istočnu obalu mora, zaljeva, a možda prikazuje istočnu obalu rijeke, sam brijeg Trsat, a zid do mora — stube.

Napisi se sastoje od naslova i legende u gornjem lijevom uglu te oznaka za brda: »MEER GEBIRGE« iznad tvornice šećera, »BERG CARVARI« za brdo Kalvariju i »BERG TERSATO« za Trsat. Osim ovih krupnih oznaka postoji još

niz drugih oznaka malim slovima, redom sa zapada: »der k. Lazaret«, »Torente Fl.« za potok kod lazareta, »Die gross Zuckerfabrik« za glavne zgrade tvornice šećera, »Müle« za mlin na potoku uz tvornicu šećera, »Comercial Strasse« za cestu iz Ljubljane, iznad tvornice šećera, »Zuckerfabrik« za područje iznad ceste sjeverno od vrtova kapucinskog samostana, »Die zur Zuckerfabrik gehörige Spagot c Madierez« (»... Spagat Stadierere«), »Capuciner Gärten«, »Batterie« za bateriju ispod samostana, »Scob.« na moru zapadno od baterije, »Torente Fl.« za potok Dolac, »Torente Fl.« za potok kod zapadnog ugla grada, odnosno za odvod vode iz opkopa oko grada, »Fish Platz« pred gradskim vratima, »Molo...« ispred gata pred gradskim vratima, »Sandbank« za sprud ispred ušća Rječine, »Fiumer. Fluss.« na zapadnoj obali rijeke, »Projectierte Sanitat« blizu ušća rijeke, na zapadnoj obali, »Squero oder Schiffbau Platz« na obali Brajde, »Der Anno 1778 Neyprojectirte Haven.« ispred Brajde na moru, gdje je projektirana nova luka, »Projectirte batterie« za projektiranu bateriju topova kod ulaza u luku, uz obalu rijeke, »Fiumerbrücke« za most preko Rječine kod stuba za Trsat, »Lederfabrik« malo zapadnije od mosta uz korito potoka, »Comercial strasse nach Buckary« za cestu od mosta prema Bakru i »Stiegeauf Trsat« za stube na Trsat.

More je obilježeno velikim slovima MARE SINUS FLA-NATICUS.

Oznaka orijentacije nanese na području mora u obliku kruga u kojem se nalazi magnetna igla. Sjeverna strana igle izvan kruga prelazi u koplje, koje je ukrašeno simetričnim vitičastim oblicima. Osam linija za strane svijeta su nanese izvan kruga s magnetnom iglom, i to samo na području mora, tako da linija jugoistok-sjeverozapad prolazi cijelom kartom ispred grada.

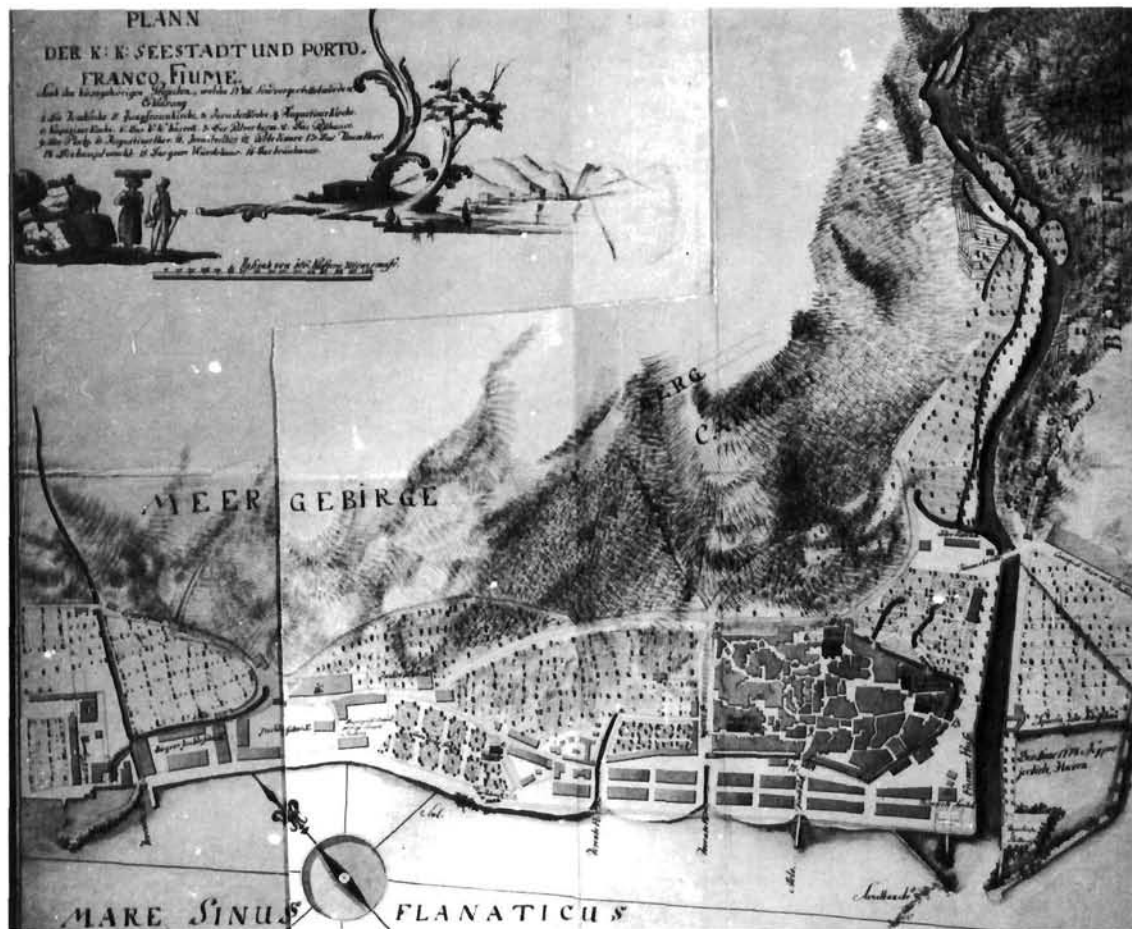
Oznaka omjera ucrtana je ispod slike i legende u gornjem lijevom uglu, a sastoji se od štapa kojemu je baza ucrtana debelom crtom, iznad koje su dvije tanke crte međusobno spojene poprečnim crtama na početnom dijelu, i to za svakih 10 klaftera, zaključno s oznakom za 70 klaftera. Cijeli štاپ sadrži 160 klaftera, što je označeno i napisom iznad štapa: »Masstab von 160 Klaftern Wienermasse«.

Podnaslov cijelog plana glasi: »Samb den hierzugehörigen Projecten, welche 1778 Sindvorgestellt worden«, a dalji tekst: »Erklärung 1. Die Domkirche, 2. Jungfraunkirche, 3. Jesuitenkirche, 4. Augustinerkirche, 5. Kapuzinerkirche, 6. Das K:K Kastell, 7. Der Pulverturm, 8. Das Posthaus, 9. Der Platz, 10. Augustinerthor, 11. Jesuiterthor, 12. Porto di mare, 13. Das Thumthor, 14. Diehauptwacht, 15. Das grose Würdehaus, 16. Das Bräuhaus.«

Brojevi su nanese na crtežu plana.

Grad je opasan zidinama, kuće su grupirane u nepravilne oblike, a cijeli prostor grada je popunjen. Izvan grada nalazi se malo kuća. Glavna je skupina u nizu koji se nastavlja zapadno od grada, na predjelu Dolca, sve do potoka Dolac. Istočna strana tog niza stoji uporedo sa zapadnim zidom grada, otprilike za jednu trećinu dužine te strane grada. Posljednja kuća na toj strani a prva u nastavku niza prema sjeveru jest — poštanski ured. Značajno je da se pošta nalazi izvan grada.

Novi grad je planiran ispred starog, i to tako da su ucrtana dva niza pravokotnih skupina zgrada, od projektiranog sanitetskog ureda luke kod ušća Rječine sve do potoka

Rijeka, plan grada i luke iz 1778. godine

Dolac, a jedan takav pravokutni lik je zapadno od potoka, u nastavku niza koji je bliži moru. Pred uglom grada zvanim »Slogin-kula« dva lika su trapezasta, stisnuta sa sjeverne strane, a južna im je strana ostala u ravnini ostalih likova koji predstavljaju skupine zgrada. Ovdje treba primijetiti da se radi o planiranim skupinama zgrada, jer tada još nisu postojale tako uređene i složene cjeline u pravilnim nizovima unutar sasih strogo određenih linija. Stoga se ovaj plan mora uzeti kao prvi poznati plan koji urbanistički određuje razvitak grada.

Potrebno je primijetiti da je ucrtana i planirana obalna linija, strogo ravna, i to s dvije bliske tanke crte, od ušća Rječine do baterije kod samostana, i ta linija presijeca ucrtanu stvarnu morskou obalu nepravilnih crta.

Putovi su prikazani kao na prethodnom planu: glavni dolazi sa zapada a drugi vodi prema Bakru, na istok, i oba su označena kao trgovački. Zapadno od staroga grada oblikovan je izgradnjom putova gotovo simetričan lik starome gradu: uz obalu i pored samostana ide donji, a od sjevernog dijela grada na zapad gornji put, s tim da se oba spajaju zapadno od samostana. U stvari oba su puta zadržala istu trasu sve do sada. Put od Kaštela vodi podnožjem brijega do rukavca, odnosno nekog potoka nasuprot Trsatu, i to bi bio put po sasih staroj trasi, uzduž obale zaljeva. Stube za Trsat prikazane su samo u donjem dijelu. Po svoj prilici tada su na tolikom dijelu puta bile uređene zidane stepenice.

Vodotoci. Glavni vodotok je rijeka Rječina. U gornjem toku je neregulirana, a od mosta naniže je regulirana. Obale su regulirane po svoj prilici zidanjem, kako pokazuje plan, ali je vrlo vjerojatno da su bile obrađene zabijenim drvenim gredama i time zaštićene od oštećenja vodotokom.

Zapadno od Rječine teče manji vodotok, koji ima dva izvora nasuprot Trsatu, a zatim zajedničkim koritom teče gotovo uporedo s Rječinom sve do potoka koji kratko teče od podnožja brijega Kalvarije, prima vode navedenog vodotoka i utječe u Rječinu. Pored tog vodotoka, nasuprot spoju obaju vodotoka, nalazi se zgrada tvornice za obradu koža, a malo podalje most. Uz istočnu stranu grada nalaze se dva vodotoka, potoka, koji teku do gradskih zidina i odatle se slijevaju u more. Potok Dolac nalazi se malo zapadnije. Kod tvornice šećera nalazi se vodotok koji izvire uz samo raskršće putova te teče pored tvornice, s njene sjeverne strane, sve do lazareta, i tu skreće u luku lazareta. Potok Škurinje spušta se s brda i pored lazareta i tvornice šećera presijeca postojeći potok i teče ravno u more, tako da utječe izvan luke lazareta, ali tik uz korijen njezina lukobrana.

Luka. Glavna luka je svakako bila u koritu rijeke. Obale su prikazane kao dobro obzidane i uređene, a produžene i uređene obale sve do ušća u more spajaju se s projektiranim dijelovima luke, zapadno i istočno od ušća rijeke. U tom vodotoku brodovi su bili dobro zaštićeni. Od glavne luke u ušću planom je određeno građenje ravne dugačke obale

koja presijeca i gradski gat (»ribarski«) te se nastavlja do baterije kod samostana. Zanimljivo je da se gradnjom obale predviđa presvođivanje dvaju vodotoka, i to križnim svodom. Gat pred gradom prikazan je kao čvrsta građevina, ali tako da mu je korijen kao u maloj uvali, a obalna je crta podalje ispupčena. Na podjednak način prikazana su i ušća dvaju vodotoka kao da su u uvalama.

Luka lazareta zaštićena je dosta velikim nepravilnim lukobranom. Lukobran štiti luku od južnih vjetrova i valova, a sastoji se od nasutog materijala, kamenja. S unutrašnje je strane obzidan, bar tako izgleda, a s vanjske je strane vrlo grubo nasuto, i to dosta krupnim kamenjem. Obala luke, ispred lazareta, dosta je ravna, zidana, nešto jače isturena uz zapadnu stranu, i završava malim gatom upravo u smjeru završetka lukobrana. Tako su vrata luke ostala na zapadnoj strani. Na polovini širine vrata, između lukobrana i maloga obalnog gata, nalazi se mali kvadratni stub, koji je imao neku namjenu. Možda je bio namijenjen da bude vrh lukobrana, jer se vidi da lukobran skreće prema obali, te bi, ako bi se nasuo taj dio, za vrata luke ostao dio od obalnog gata do označenog pravokutnog stuba. U luku utječe potok kroz zidanu obalu, dakle kroz neki propust za vodu.

Istočno od korijena lukobrana luke lazareta nalazi se mali gat tvornice šećera. On je ravan, dugačak kojih 10 klaftera, i nastavlja smjer istočne obale korita potoka Škurinje. Sam je potok nadsvodjen na utoku u more, između korijena lukobrana luke lazareta i gata tvornice šećera.

Planirana luka. U prethodnom je odjeljku opisana postojeća luka, ali je i ona uljepšana a istovremeno i spojena s planiranom lukom, te je granicu između stvarnog i zamišljenog vrlo teško povući ali je sasvim jasno da je stvarno stanje bilo daleko od ucrtanog.

Planirana luka nalazi se uz ušće rijeke Rječine. U osnovi plana nalazi se produženje i reguliranje obala rijeke. Sa zapadne strane rijeke, tj. s gradske strane, nalazila se zgrada lučke uprave, a uz nju je planirana zgrada uprave lučke zdravstvene službe. Ona bi se nalazila na dijelu koji treba regulirati. To je kraj korita rijeke i početak obale pred gradom. Ispred zgrade sanitetske uprave imao bi se izgraditi mali ravni gat, dug kojih 15—20 klaftera, grubim nasipavanjem. Taj bi mali gat bio zaštićen sa zapada znatno većim gatom — lukobranom, kojemu bi korijen bio udaljen oko 45 klaftera. On bi bio izveden u ravnoj crti, dugačak oko 70 klaftera, od obale usmjeren ravno na jug, nagnut oko 45 stupnjeva od obale, tako da svojim vrhom završava ravno na produženoj liniji maloga gata. Tu bi bila vrata, široka oko 25 klaftera.

Glavna luka imala bi se nalaziti na istočnoj strani. Ucrтана je uz područje Brajde, s kojim se spaja. Planom je predviđeno da se Brajda presiječe kao nekim zidom, ravnom crtom, od istočnog kraja mosta sve do mora. To je ujedno i rub plana. Na tom mjestu nastaje »lakat«, koji je ujedno i korijen lukobrana. »Lakat« iznosi ravno 50 stupnjeva. Odatle teče ravan zid lukobrana dugačak 100 klaftera, zatim opet nastupa lom, »lakat« od oko 45 stupnjeva, te lukobran time dobiva smjer gotovo potpuno na zapad, a u cjelini zaštićuje cijelu istočnu stranu Rječine. Ovaj završni dio je ravan, dugačak oko 120 klaftera i završava okruglim proširenjem, i to prema otvorenom moru. Taj završetak lukobrana sačinjava s vrhom kosog lukobrana sa zapada ulaz u ušće rijeke a ujedno i u luku.

Opisano polje na istočnoj strani Rječine, od mosta do vrha lukobrana, sačinjava cjelinu nove luke, i u njoj je i napisano

»novoprojektirana luka 1778. g.«. Otprilike sjevernu polovinu zauzima kopno Brajde, a južnu prostor luke, more. Obalnu crtu među njima zauzimaju brodogradilišta, što je i upisano.

Planiranu luku od korita Rječine zaštićuje njena istočna produžena obala. Taj produžetak završava vrlo velikim proširenjem u visini obale sa zapadne strane, a samo je proširenje planirano za bateriju topova, za zaštitu luke. Od polja baterija produžuje se uski zid gata prema vrhu lukobrana, a među njima ostaje mali prostor ulaza u luku. Projektirana je luka zaista prostrana za potrebe tog doba ali i planirani ulaz je pretijesan za jedrenjake tog doba. Zapadna obala te luke ujedno je istočna obala rijeke. Na toj su obali-putu ucrтана stabla dvaju drvoređa, uz oba ruba. Zanimljivo je da se u korijenu tog produžetka istočne obale rijeke nalazi manje područje koje je prikazano kao dio prokopa koji odsijeca produžetak obale od postojeće obale a u tom polju je oveci trapezni stub. Taj bi se prokop valjda imao produžiti na sjever i istok. Kao pokazatelj toga nalazi se dio koji vodi uzduž obale, kroz Brajdu. Uz to treba primijetiti da je obala rijeke uz Brajdu gola, bez stabala, a sama Brajda je zasađena, dok nastavak te obale uz novu luku ima drvoređ.

Ovaj plan je očito kompleksan plan rješenja »lučkog problema« grada Rijeke, i to izgradnjom *pomorske luke* uz grad a ne riječne, kao po planu iz 1754. godine. Uslijed nedostatka opisa koji pripada tom projektu luke nije moguće ocijeniti željeni domet njene veličine i njene svrsishodnosti. Stoga se treba u cijelosti osloniti na čitanje plana, koje djelomično može biti i pogrešno.

Prostor nove luke na istočnoj strani dosta je prostran, ali zapravo ne sačinjava luku, nego zaklonjeno sidrište. To važi posebno ako se ta luka nije namjeravala proširiti na sjevernu polovinu uklanjanjem polja i brodogradilišta. Također je problematično zašto je ostavljen tako mali ulaz u luku, posebno s obzirom na činjenicu da su brodovi puštani u luku poslije provedene karantene u luci lazareta. Mala luka zapadno od rijeke svakako je bila namijenjena za mjesne potrebe, dopremu živeža i ostalih potrepština za grad.

Glavna, odnosno »poslovna« luka, po svoj prilici, i dalje bi ostala u ušću rijeke, produženom i poboljšanim obala, uz koje bi pristajali brodovi. S obzirom na jasno povučenu granicu nove luke preko polja Brajde, od istočne strane mosta do korijena lukobrana, može se pretpostaviti da je bilo planirano i to područje pretvoriti u lučko, tj. zemlju ukloniti te tako istočnu stranu, uz koju je povučena crta, pretvoriti u obalu, i to pored trgovačke ceste za Hrvatsku i dalje. Sama crta nije bezrazložno povučena niti zasjenjena s unutrašnje strane. Njeno područje je iste visine kao i visina lukobrana (na korijenu je to očigledno jasno), a sama crta je nastavak pristanišne linije lukobrana, čime se potvrđuje namjera pretvaranja polja Brajde u lučko područje. U tom slučaju zaista bi to bila prostrana luka i sidrište.

Brodogradilišta kao najočitiji element brodogradnje zapravo nisu prikazana, osim na Brajdi, gdje ostaju uz novu luku na samoj obali.

Zaključak. Plan luke je zaista značajki napravljen i značajan, ali do izvedbe nije došlo. Šteta što nema podataka koji su pripadali ovom planu, kao što je šteta što nije poznat sam autor plana. Plan je stručno izrađen, prilagođen svrsi i prilikama svog doba, a ujedno to je plan velike luke, potpuno umjetne, i to prema otvorenom moru.

Značajno je primijetiti da luka izlazi na područje koje ne pripada gradu, izvan istočne strane Rječine, gdje je bila uprava Bakra. To je značajan element, koji je možda, u cijelosti uvjetovao neostvarivanje plana, jer graditi, i to još tako veliku luku na tuđem tlu — zaista je neprovedivo, posebno s obzirom na opće prilike toga doba, kad je čak i takva luka, sama za sebe, morala biti zaštićena baterijom topova na svom ulazu.

Budući da je 1777. godine općina Rijeke tražila od Dvora pripajanje gradu kaštela na Trsatu te Velike i Male Brajde franjevac, a upravo je tada izrađivan ovaj plan, jasno je da je plan sračunan na dobivanje tog područja u vlast grada Rijeke, kao i to da je plan ako ne inicirala onda barem vrlo snažno podržala riječka gradska općina. Tako bi grad dobio veliku i sigurnu luku, a ujedno i promet i dobit, sve u području samoga grada, gdje je isključiva vlast grada. Nedobivanje traženih područja, budući da je Dvor to odbio, vjerojatni je uzrok neostvarivanja tog plana.

14. Slika »Rijeka g. 1775. Ulazak Josipa II. u Rijeku«

Slika se nalazi u Pomorskom muzeju u Rijeci. Objavljena je u »Riječkom zborniku« i »Pomorskom zborniku«.

Slika prikazuje područje grada kao u Valvasora.

Grad je pravokutan, okružen zidinama. Sve je pretjerano uljepšano, kuće su velike, zgrade ogromne, višekatnice. Pred gradom ima dosta velikih zgrada.

Vodotoci. Prikazana je samo Rječina, i to na isti način kao u Valvasora. Ušće je vrlo široko.

Luka se nalazi u ušću. Na tom su dijelu prikazani veliki brodovi, i to poprijeko. Izgleda slikovito ali nerealno. Zapadna obala je lijepo izvedena, zidana, ravna, te završava kao gat pravokutno. Ribarski gat pred gradom dosta je dugačak i širok, pravokutnog tlocrta. Uz njega su manji čamci.

Brodogradnja je prikazana zapadno od ribarskog gata, kao u Valvasora, s onim velikim jarbolom i ogromnom zastavom.

S obzirom na namjenu slike i na razdoblje baroka, jasno je da je to sve pretjerano, uveličano i uljepšano, a osim toga za predložak je služila Valvasorova slika ili je pak isti predložak služio za obje. A namjena slike — ovjekovječivanje slavnog događaja za jedan grad — pokazuje sve najbolje.

Kako je stvarno bilo, opisuje Hauptmann: »Definitivan preokret je došao od Josipa II, koji je godine 1775. po nalogu svoje majke proputovao i Primorjem. Uprkos svim privilegijama i pomoći koje je obalna provincija uživala za čitave vladavine Marije Terezije, ipak po Josipovu sudu nije bilo očekivana uspjeha. Jedino što je Josip vidio na Rijeci bijaše rafinerija šećera i pokoji veći trgovac. Inače je grad bio prilično mrtav. Siromaštvo se njegovo najbolje vidi iz činjenice da je na njegovu području bilo u svemu dvadeset volova koji su služili pri transportu robe po Karolini«. (133)

15. Plan grada iz 1785. g. »Piano iconografico della città nuova di fiume e sua fiumara«

Plan je objavljen u »Riječkom zborniku« na str. 52. Original je na nepoznatome mjestu.

Objavljena slika dosta je teško čitljiva, a tekst legende sasvim nečitljiv. Orijentacijskih oznaka nema a nema ni oznake omjera.

Slika je po svojoj prilici samo dio cjeline, te se krajevi ne vide. Slika prikazuje područje grada, od Brajde do iza kapucinskog samostana.

Grad. Stari je grad označen samo rubom zidina južnog i jugoistočnog dijela. Bastiona koji je prikazan 1775. godine nema. U liniji zidina grada nastavljeno je novo naselje, zapadno, te seže do potoka Dolac, a onda zgrade prate liniju ceste prema Ljubljani, s obje strane, do samostana.

Ispred staroga grada nastala su dva niza zgrada, u skupinama. Prvi niz se proteže od Rječine sve do potoka Dolac. Skupine zgrada su nepotpune, a u cjelini prate zidine grada i novih zgrada u nastavku. Započeti niz od Rječine južnom je stranom stavljen strogo na liniju koja je okomita na liniju ribarski gat—glavna vrata grada. Drugi niz je upoređan tom prvom, tako da je među njima ulica jednake širine. Prostor pred gradom je povećan novim nanosima, te se na njima gradi, pa tako prvi niz nastaje i pred zgradama koje su oko predjela Dolac. Kao njihov završetak nalazi se velika zgrada, palača Gubernije, koja je poklopila i korito tog potoka. Zatrpavanje nanosima rijeke tako je veliko da je gotovo cijeli ribarski gat zatrpan. Na tom prostoru je gradska uprava svela gradnju pod određena pravila, pa se to vidi u pravilnom geometrijskom rasporedu zgrada i ulica.

Putovi. Osim mjesnih prometnica putovi nisu prikazani.

Vodotoci. Prikazana je samo Rječina, i to ne kao vodotok, nego kao kanal. I mostu je pokazana samo južna strana, pa se, bez znanja da je tu most, to ne može zaključiti. Korito rijeke obrađenih je obala, regulirano i ispravljeno, a istočna se obala produžuje manjim nasutim zidom, koji služi kao zaštita ušća.

Luka se nalazi u ušću, a po ispravljenim obalama vidi se briga za održavanje. Drugih značajki za luku nema.

Luka pred gradom pretrpjela je značajne izmjene uslijed velikih nanosa. Ribarski gat je nestao, s istočne strane gotovo je cijeli zatrpan, a sa zapadne ostalo je slobodno desetak metara dužine.

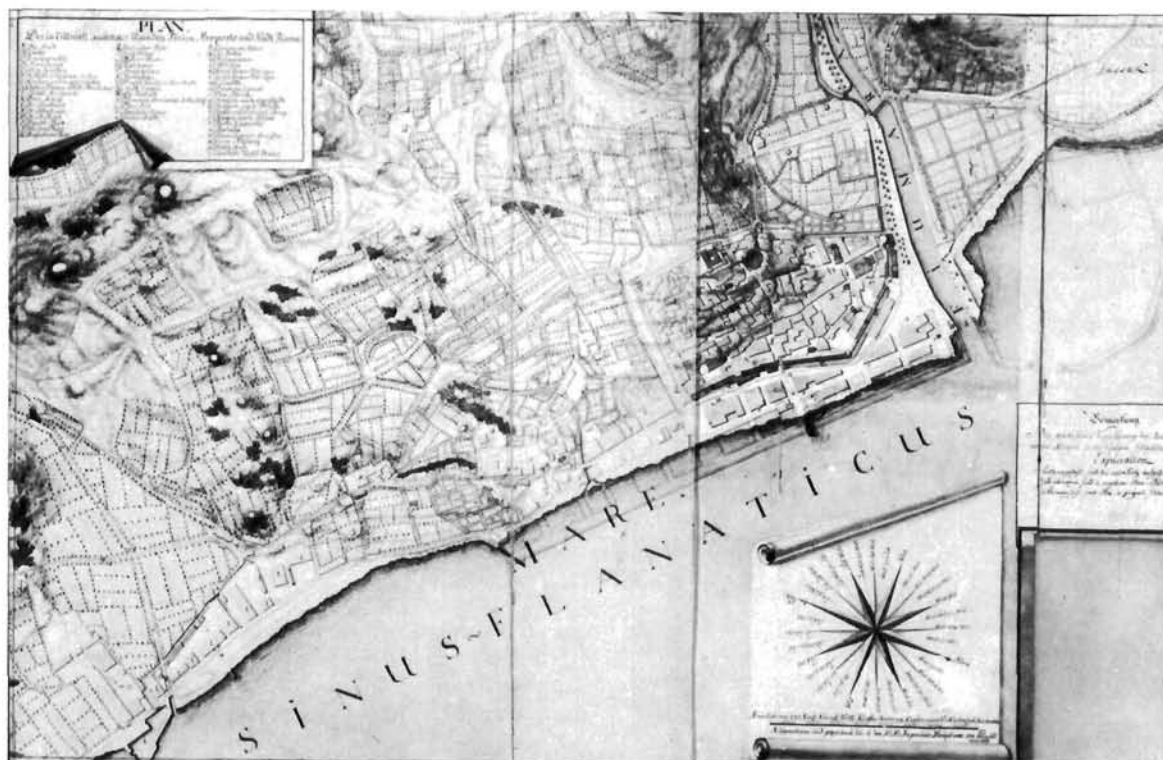
Na dijelu korijena gata nalazi se ulica omeđena zgradama s istočne i zapadne strane, koje ulaze u drugi niz zgrada. Očito je tu promet sasvim zamro. Nešto zapadnije, na potezu ulice uz zapadni zid, nastao je sasvim mali gat. Još zapadnije, pred zgradom Gubernije, nalazi se dosta dugačak i uzan gat. Njegov je smjer okomit na fasadu zgrade. Dugačak je oko 30 metara. Očito je izgrađen za potrebe Gubernije i gubernatora, a ne za gradske poslovne svrhe, jer je i pristup moguć samo od zgrade, uskim pojasmom žala.

Brodogradnja. Za brodogradnju očito ispred grada više nema mjesta, ali nije pokazano kuda je maknuta. Sigurno na područja izvan plana.

Plan se bavi novim dijelom grada i rijekom. Očito je bilo važno tu srediti stvari kako bi se regulirao razvoj i jednog i drugog. Povezanost je očita a činjenica da je ribarski gat zapušten i gotovo nestao ukazuje na smanjeni promet.

16. Slika »Rijeka 1786. g.«

Slika je objavljena u Littrowljevoj knjizi s tom datacijom. Original nije poznat.

Rijeka, plan slobodne luke i grada iz 1766. godine. Beč, Kriegsarchiv

Na slici je prikazano iz ptičje perspektive cijelo područje grada i okolice, iz dosta velike udaljenosti.

Grad je opasan zidinama, a izvan grada su nastale brojne zgrade, kako u produžetku na zapad, tako i ispred grada, te ovaj plan dopunjuje a i potvrđuje plan iz 1785. godine.

Putovi su prikazani samo uz usko gradsko područje.

Vodotoci. Prikazana je samo Rječina, dovoljno jasno samo nizvodno od mosta. Obale su obrađene kao na planu iz 1785. godine.

Luka je u koritu Rječine. Ucrtano je nekoliko manjih brodova uz obale. Ribarski gat pred gradom je zatrpan, a podalje se nalazi gat Gubernije.

Luka lazareta nije prikazana.

Pomorstvo. Ispred grada su prikazani veliki brodovi. Očito su na sidrištu za potrebe grada, odnosno prometa vezanog za grad i gradsku okolicu, a ne za potrebe lazareta ili rafinerije šećera. Jedan je sasvim blizu ribarskoga gata, što znači da je tu ipak bilo prometa.

17. Plan grada »Plan slobodne luke i grada Rijeke«

Plan je objavljen u »Riječkom zborniku« na str. 41. uz oznaku da je iz 1796. godine. Original se nalazi u Kriegsarchivu u Baču, a u katalogu je naznačeno da je iz 1766. godine. Autor plana je Hauptmann von Penko.

Plan obuhvaća područje Sušaka na istoku i seže do kraja uvala Mlaka na zapadu. Prikazano je područje staroga grada i okolice i ucrtane su sve zgrade koje se vide na planu iz 1785. godine i još neke druge. Plan prikazuje postojeće stanje, a sadrži i nacrt za proširenje grada i izgradnju luke.

Grad. Stari grad je unutar zidina. Pred njim je dio novoga grada, a uz to je planirano proširenje nasipavanjem od zapadne obale Rječine sve do vrha tvrđave kod kapucinskog samostana. To bi imala biti gradska obala u ravnoj liniji. To je planirano lice grada. Ono se sastoji od niza velikih blokova zgrada kojima je prednja strana u jednoj liniji, uporedo s obalnom crtom, a prostor među njima bio bi slobodan i vjerojatno predviđen za šetalište, kao pristanište taj je prostor nepovoljan jer je otvoren valovima i vjetrovima. U uvali Brajde prikazano je više zgrada koje pripadaju rafineriji šećera i lazaret. Područja izvan toga su prikazana kao obrađena. Među njima su putovi, a zgrada uopće nema. Prostor pred zgradama u uvali Brajde je povećan, očito nasipavanjem, te se vidi samo mali dio gata rafinerije, a put je ostao podalje od mora.

Putovi. Prikazani su brojni putovi kroz obrađena polja među ostalima i put za Ljubljanu, a važnost im nije ničim naznačena. Označeni su i putovi preko Sušaka i dio stuba za Trsat.

Vodotoci. Rječina je prikazana od dijela Školjića do ušća. Na tom dijelu izgleda da je regulirana i da su obale dobro obrađene, a most se nalazi kod stuba. Rukavac koji obilazi Školjić kod mosta kao da se produžuje i ulazi u opkop oko grada. Drugi rukavci nisu posebno naznačeni.

Potok Dolac je zabilježen i pod zgradom Gubernije, te se vidi kako se razdvaja u dva kraka, a ucrtan je i kanal kojim bi imao teći kad se izgradi planirano područje. Potok Brajda prikazan je cijelim tokom, a dijelom je prikazan i potok Škurinje, te kako se spajaju i jednim dijelom utječu u luku lazareta dok glavni kanal vodi izvan luke, uz istočni zid lukobrana. Oba su potoka u donjem dijelu dobro regulirana.

Luka. Postojeća luka je u koritu Rječine. Obale su dobro obrađene. Uz zapadnu su drvoredi, što je znak malog prometa luke. Luka pred gradom je zanemarena, ne vide se gatovi za pristajanje. Luka lazareta je nepromijenjena, dobila je jedino mali dodatak uz gat s obale, kao stub, tako da su vrata nešto uža nego prije.

Plan izgradnje luke je velik. Luka treba biti pred Sušakom, koji se već tako zove (Sussak). Brajda je baza nove luke. Ona bi se proširila nasipavanjima, osobito prema istoku, i ta bi se polja podijelila u manje kvadrate. Obala Rječine bi se produžila ravno u more tako da malo prijeđe liniju planirane obale pred gradom, a zatim bi malo zakrenula i tu bi bila vrata luke. S druge strane imao bi doći dugačak zid luke, lukobran, koji bi počeo pod Sušakom. U duljini od 150 metara bio bi uporedan liniji istočne obale Rječine na kraju ušća, tu bi se zalomio za 45° i produžio oko 100 metara, zatim opet lom za 45° i opet produženje, u kojem su vrata luke. Na taj bi način vanjski dio luke imao oblik polovine osmerokuta. Veći dio tog prostora je sidrište. Dijelom nasuti predjel uz Brajdu je pristanišna obala, a istočni dio ostaje za lučki bazen. On je trapeznog oblika i ima svoja vrata, blizu kraja uz Brajdu. Tom bi se bazenu nasula strana uz obalu pred Sušakom. Na taj bi način bila ostvarena unutrašnja luka, očito s posebnom namjenom.

To je velik plan, očito značajan, i suprotan planu iz ranijeg vremena, u kojem je iskopavanje bilo osnova za nastanak luke u pozadini grada. Sada se luka premješta izvan grada, na more, i daju joj se donekle klasični geometrijski oblici. Ovaj je plan povezan s predajom Brajde općini Rijeke. Do nje je došlo prodajom 1786. godine. Vlasništvo je prodano, ali nije poznato da li je pomaknuta i granica jurisdikcije, pa plan ovdje uključuje luku oslonom na vlasništvo grada nad Brajdom.

To je prvi u nas poznati cjelokupni plan izgradnje umjetne i cjelovite luke.

Napisi se sastoje od velike legende s naslovom u gornjem lijevom uglu, naziva MARE SINUS FLANATICUS na području mora pred gradom i ruže vjetrova s 32 kraka, uz koje su upisani nazivi smjerova, a ispod toga je ucrtan štap

omjera s opisom i naveden autor. Malo sa strane i naviješe nalazi se tekst opaske, kratak, s malo objašnjenja.

U II. dijelu svoje knjige »Povijest ugarskog carstva«, izdane 1798. godine, Johann Christian Engel dosta je strana posvetio Rijeci i riječkoj luci. Stoga za objašnjenja iz toga vremena ovdje dajemo kratke izvode.

Str. 340: »Povijest ovoga grada vrlo je tamna jer su ga Mlečani zauzeli 1509. godine, spalili i sve spise odnijeli sa sobom.«

Str. 341: »Učenjak Pray utvrdio je činjenično stanje ovako: Rijeka je pripadala Liburniji, Liburnija Dalmaciji, Dalmacija Ugarskoj, dakle Rijeka je pripadala Ugarskoj.«

Str. 383: »... u obraslom ušću rijeke postoji dobra luka za manje brodove, veći se moraju sidriti 1000 klaftera dalje od obale, na riječkom sidrištu.«

»... S obzirom na brodove koji dolaze u luku i odlaze iz nje postoji tzv. lučki kapetan, koji pripada civilnom osoblju Gubernije. Njegova je dužnost pregledavati pasoše brodova... U kužno doba svaki se brod određuje u kontumaciju; ona se sastoji od manje kontumacije, koja traje 1 ili 2 tjedna, ili veće, koja traje 40 dana.«

Str. 385: »Za veću kontumaciju brod odlazi u lazaret, kojim upravlja prior. — Zdravstvena uprava nalazi se na ušću Rječine, na mjestu drugog pristajanja, gdje se provodi manja kontumacija. — Pod upravom lučkoga kapetana stoji nekoliko zdravstvenih službenika i 12 lučkih čuvara.«
»Ispred grada obično se nalaze usidreni ratni brodovi.«

Str. 386: »... dok plodovi ne stižu u Rijeku u određenom vremenu; stoga ponekad neki brod za postizanje punog tereta mora stajati usidren 5 do 6 mjeseci.«

Str. 389: »Osim toga mnogi od njih su mornari na trgovačkim brodovima, drugi su prijevoznici, ribari i nosači tereta, koji utovaruju i istovaruju brodove, i tu je uposlena naročito ženska radna snaga. Žene nose na leđima terete 4 do 5 milja daleko od luke, i to u količinama koje nisu male ni za tovarne životinje.«

Summary

Mihovil Andrijašević

The Development of the Rijeka Harbour up to 1800. Part I.

The presentation of the development of the harbour of Rijeka begins with Ptolemy's Atlas, and continues with the analysis of surviving plans and pictures from that time up to the large plan of the town and harbour from 1766.

The analysis of the documents shows that the development of the city cannot be divided from that of its port. The documentation available is not and cannot be complete, but still offers a satisfactory image of the development of the town from the

very beginning of the new era up to the end of the 18th century when the modern period of urban planning in Rijeka begins with the founding of the large harbour along the waterfront.

The text presents the history of the most significant port on the Eastern Adriatic coast, which was used as a gate into the world by a very large hinterland, and was a notable business centre, especially interesting for all of northern and central Croatia. This is why Rijeka (town and port) has remained one of the most difficult problems of Croatian historiography.

Among the documents presented, one must single out two exceptionally large and significant construction plans of the artificial port fronting the city, and one large construction plan of the inner harbour, which unfortunately was never carried through. However, the 1766 plan of the town was carried through, and has remained the basis for the development of the modern town as it stands today.